

Digitalt særtryk af

FUND OG FORSKNING

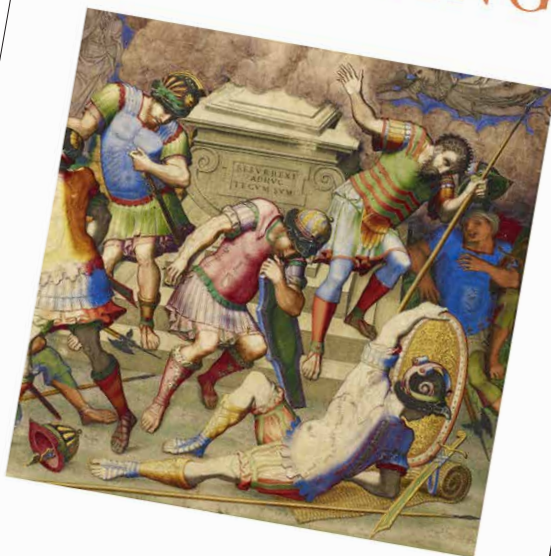
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 55

2016

FUND OG FORSKNING

Bind 55 • 2016
DET KONGELIGE BIBLIOTEK • KØBENHAVN

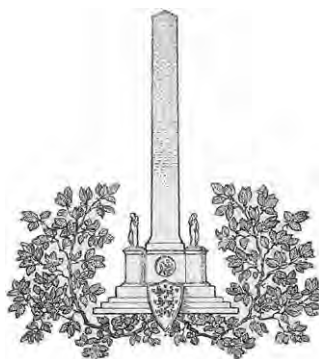
FUND OG FORSKNING

Bind 55

2016

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 55
2016

With summaries

KØBENHAVN 2016
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 148.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 273.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-146-6

KAMPEN OM DE TYSKE SKOLER I DANMARK EFTER 1945

AF

KIRSTEN LYLLOFF

*Indledning*¹

Efter besættelsen havde store dele af den danske befolkning et dybt had til alt, hvad der kunne forbindes med Tyskland og tyskere. Det ramte også tyske institutioner og medførte, at det tyske skolevæsen kom i så store vanskeligheder, at det i den umiddelbare efterkrigstid var tæt på at forsvinde. Politikerne, ledet af folkestemningen og egen overbevisning, udstedte en række love, hvis akkumulerede virkning dannede en næsten uoverstigelig barriere for at videreføre tyske skoler.²

Artiklen beskriver samspillet mellem embedsmænd og politikere i skolesagen, og ud fra dette vil jeg forsøge at vurdere politikernes gennemslagskraft overfor embedsvæsenet, et emne som bl.a. er diskuteret i Jens Peter Christensens bog *Politikere og embedsmænd* og i Christine Neuholds bog *Civil servants and politics, A delicate balance*.³ En del af sidstnævnte bogs problemstilling lyder, om forskellige statslige direktorater, nævn og udvalg, i denne artikel repræsenteret bl.a. ved Revisionsudvalget for tyske betalinger, Dispensationsnævnet og Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom, er vanskelige at styre for politikere og derfor kan få uforholdsmæssig stor magt.

Dette er et studie af de beslutningsprocesser, som politikere og embedsmænd deltog i omkring tyske skolars fortsatte eksistens efter besæt-

¹ En tak til lektor dr.phil. Hans Kirchhoff for at have gennemlæst manuskriptet og foreslået relevante ændringer

² Lov nr. 610 af 21.12.1945, Midlertidig lov om undervisning af tidligere elever i tysk-sprogede skoler. Lov nr. 412 af 12.7.1946, Loven om tyske privatskoler. Lov nr. 132 af 30.3.1946, Loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom. Lov nr. 330 af 12.7.1945, Loven om revision af visse tyske betalinger.

³ Jens Peter Christensen, Johannes Due, Tim Knudsen & Ditlev Tamm: *Politikere og embedsmænd*, 2. Udgave, 1997. Christine Neuhold, Sophie Vanhoonacker & L.F. M. Verhey: *Civil servants and politics, A delicate balance*, New York 2013.

telsen, mens det ikke er en egentlig traditionel skolehistorie, hvor vægten normalt lægges på skolens oprindelse, målsætning og virke.

Skolernes historie indtil 1940

I 1940 var der tyske skoler i København og i Sønderjylland.

I København fandtes én tysk skole, Sankt Petri skole.⁴ Den var grundlagt i 1575 og knyttet til den tyske Sankt Petri kirke, som indtog en særstilling i den danske folkekirke, den var f.eks. under patronat af kongens kabinetssekretær.

Sankt Petri skole bestod indtil 1920 af tre forskellige skoler, en drengekole grundlagt i 1575, en pigeskole grundlagt i 1799 og en realskole grundlagt i 1818. I perioden 1920-1935 blev de tre skoler sammenlagt til én skole, realskolen. I 1938 oprettedes en gymnasie-afdeling med nysproglig og matematisk linje. Skolen var i de første par hundrede år primært skole for børn af embedsmænd i centraladministrationen med tilknytning til hertugdømmerne, men fra helstatens opløsning og frem til 1940 kom eleverne især fra den tyske koloni i København. Elevtallet var i 1938 268, hvoraf 59 % var børn af danske statsborgere, 38 % børn af tyske statsborgere og 3 % børn af forældre med anden statsborgerret.⁵ Undervisningen foregik i realskolen på tysk, bortset fra i fagene dansk og historie, hvor det var dansk, mens eksaminerne var på dansk. Undervisning og eksaminer i gymnasiet foregik 50 % på dansk og 50 % på tysk. Mellemskole- og realeksamen var ligeberettiget med tilsvarende eksaminer i danske skoler, mens studentereksamen på lige fod med dansk studentereksamen gav adgang til højere læreanstalter, men den gav ikke adgang til de stillinger i det offentlige, som en dansk studentereksamen ville have gjort.

De tyske skoler i Sønderjylland, i 1945 i et antal af 89, var alle grundlagt efter Genforeningen 1920 som resultat af en positiv holdning fra Rigsdagen i København. Den ønskede at give det tyske mindretal i Sønderjylland de rettigheder, som man ud fra samtidig international standard mente dem berettiget til, og formentlig i håb om en tilsvarende positiv indstilling fra tysk side til det danske mindretal i Sydslesvig.

⁴ Historiske oplysningerne om Sankt Petri skole bygger helt overvejende på Johs. Lehmann, P.H. Frosell & H.W. Prætorius: *Die St. Petri Schulen in Kopenhagen. Ihre 400-jährige Geschichte*, 1975

⁵ Oplysninger givet af undervisningsministeriet ved møde 3.8.1945 i Den Sønderjyske Skolekommission. Rigsarkivet, Undervisningsministeriet, arkivnr. 0017, Kommissionen om sønderjyske skoleforhold, 1945-1946. (UVM), Udvalgssager, pakke 2

Lovgrundlaget var lov af 30. juni 1920 om en midlertidig ordning af folkeskolens administration i de sønderjyske landsdele, som blev efterfulgt af en endelig lov af 1. maj 1923.

Der var to typer af skoler, kommunale og private. I købstæderne (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder) blev der oprettet tysksprogede afdelinger ved de kommunale skoler.⁶ På landet var undervisningssproget i landsbyskolerne primært dansk, men der skulle oprettes tysksprogede kommunale skoler efter følgende regel:⁷ Hvis 10 % af skoledistriktets vælgere, der havde forældremyndighed over børn under 14 år, fremsatte ønske derom til skolekommissionen, skulle en stemmeafgivning finde sted om, hvorvidt der skulle etableres en særlig undervisning med tysk som undervisningssprog. Såfremt 20 % af stemmeafgiverne ved dette valg ønskede tysksproget undervisning og disse repræsenterede mindst 10 undervisningspligtige børn, skulle tysksproget skole oprettes. Hvis forældre, der ønskede tysksproget undervisning ikke opnåede 20 % af stemmerne, skulle tysksproget skole oprettes, hvis de repræsenterede mindst 24 undervisningspligtige børn. Allerede i 1921 var der 23 kommunale tyske skoler med 2.830 elever og i 1932 var dette tal vokset til 29 tyske kommunale skoler, men med lidt færre elever, nemlig 2.470 elever.⁸ Efter 1932 var antallet af tyske kommunale skoler stort set konstant.

Efter pres fra rigstysk og det tyske mindretals side forbedredes i marts 1939 forholdene for de tysksprogede kommunale skoler betydeligt, idet der blev indført tyske skolenævn og udnævnt en tysk skolekonsulent.⁹ Der var ved loven af 1920 blevet ansat tre danske amtsskolekonsulenter til at supervisere undervisningen i både de kommunale og private skoler, danske såvel som tyske. Disse tre stillinger blev i 1939 suppleret med en tysk skolekonsulent, som skulle føre tilsyn med de kommunale tyske skoler. Ved en særlig forordning af 19. december 1939 fik han

⁶ Reglerne for oprettelse af tyske kommunale skoler er hentet fra en rapport fra Udenrigsministeriet: *Det tyske Mindretal i de sønderjyske Landsdele. En kort Oversigt over den danske Lovgivning*, 1929.

⁷ I loven stod der at undervisningssproget skulle svare til folkesproget det pågældende sted. I praksis viste det sig dog, at i alle sogne/kommuner var folkesproget dansk. Tilsvarende havde den del af loven, der foreskrev dansksprogede skoler, hvor det primære undervisningssprog var tysk, derfor ingen praktisk betydning.

⁸ Hans-Hinrich Biehl: *Minderheitenschulrecht in Nord- und Südschleswig. Das dänische und schleswig-holsteinische Minderheitenschulrecht beiderseits der deutsch-dänische Grenze in seiner Entwicklung seit 1945*, Hamburg 1960, s. 13

⁹ Erik Nørr: *Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963*, 2003, s. 372-374

også et betydeligt ansvar for supervisionen af de tyske privatskoler.¹⁰ På papiret var han underlagt de tre danske skolekonsulenter, men i virkeligheden førte han et ret selvstændigt opsyn. Som tysk skolekonsulent blev udnævnt viceskoleinspektøren ved den tyske mellemskole i Tønder, Christian Elholm. Han blev samme år, 1939, udnævnt til formand for de private tyske skoleforeninger, "Deutscher Schulverein für Nordschleswig." Fra 1938 var han medlem af NSDAP-N, det lokale tyske nazistparti i Sønderjylland, og fra 1941 medlem af dette partis "store politiske råd." Der er intet der tyder på, at der før besættelsen var nogen misstemning mellem de danske skolekonsulenter og den tyske skolekonsulent.¹¹ Heller ikke ved det møde, der efter krigen blev holdt for at stadfæste hans afskedigelse, fremførte de tre danske amtsskolekonsulenter klager over Elholms varetagelse af skolekonsulent-jobbet under krigen.¹²

Bortset fra at antallet af børn i privatskolerne selvfølgelig var lavt lige efter 1920, hvor oprettelsen af privatskoler først skulle i gang, svingede børnetallet i de tyske skoler nogenlunde synkront med antallet af undervisningspligtige børn i landsdelen. Det var procentuelt på maksimum i 1934 med 15.7 % af de skolepligtige børn og et minimum på 13.5 % i 1939.

Allerede i 1920'erne blev der oprettet såvel private som kommunale tysksprogede mellemskoler med afsluttende mellemskoleeksamen, men det varede noget, inden man fra de tysksprogede skoler kunne tage real- eller studentereksamen. Fra 1933 kunne man aflægge studentereksamen fra det tyske gymnasium i Aabenraa. Med realeksamen lå det tungere. Eleverne i de tyske mellemskoler kunne tage en overbygning svarende til realklassen med realeksamen, men denne eksamen anerkendtes ikke som en dansk eksamen. Først i 1939 fik den tyske mellemskole i Tønder som den første eksamensret til tysksproget realeksamen. Derefter fulgte i 1940 den tyske mellemskole i Sønderborg og i 1944 den tyske mellemskole i Haderslev.¹³ Undervisnings- og eksamenssprog var tysk, dog i dansk og nordisk historie var det dansk. Som for Sankt Petri skole gjaldt det, at mellemskole-, real- og studentereksamen anerkendtes som tilsvarende danske, med den undtagelse at studentereksamen ikke gav adgang til stillinger i staten.

¹⁰ Nørr 2003, s. 394

¹¹ Nørr 2003, s. 402-404.

¹² Mødereferat af møde 22.6.1945. UVM, Udvalgssager, pakke 2.

¹³ Memorandum af 10.2.1955 udarbejdet af undervisningsministeriet. Rigsarkivet, Udenrigsministeriet 1945-72, arkivnr. 0002, Gruppeordnede sager (UM), j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele, pakke 9 fra 1.1.51 – 10.12.56

Tabel 1: Oversigt over antallet af undervisningspligtige børn, dvs. 7-14 årige børn, i de tyske kommunale og private skoler i Sønderjylland før og under krigen.*)

År	Kommunale skoler		Private skoler		I alt 7-14 årige børn i tysk skole	% af det samlede antal 7-14 årige i Sønderjylland	Beregnet antal skolebørn over 14 år i tyske skoler **)
	antal skoler	7-14 årige	antal skoler	7-14 årige			
1932	29	2.470	31	1.254	3.724	14,3	-
1934	31	2.459	54	1.716	4.175	15,7	474
1939	32	1.750	50	1.399	3.149	13,5	609
1940	32	1.681	50	1.479	3.160	13,7	458
1941	32	1.845	59	1.681	3.526	15,2	517
1942	31	1.855	59	1.611	3.466	15,0	620
1943	30	1.769	59	1.606	3.375	14,8	688
1944	31	1.856	58	1.531	3.387	14,6	588

*) Tallene er hentet fra Undervisningsministeriet: *Betænkning afgivet af den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission til Drøftelse af de sønderjyske Skoleforhold*, 1946, bilag 1.

**) Tallene er beregnet ud fra en tabel i Ernst Siegfried Hansen: *Disteln am Wege, von der Besetzung Dänemarks bis zu den Bonner Erklärungen*, 1957, s. 120, hvor det totale antal skolebørn i tyske privat- og kommuneskoler er nævnt, og hvorfra jeg har fratrukket tallene i den ovenanførte betænkning.

Det er svært at få præcise tal for antallet af elever ud over den skolepligtige alder, men efter mine beregninger (se tabel 1), må elevtallet have svinget under krigen mellem 458 og 688. Det er således inden for de højere klasser, at de største procentuelle årlige udsving viste sig.

De tyske skolers økonomi under krigen

Alle de tyske private skoler i Danmark fik inden krigen betydelige økonomiske tilskud fra Tyskland. For de private tyske skoler i Sønderjylland er deres økonomiske forhold rimelig velbelyst, men hvordan det ligger med Sankt Petri skole er noget mere uklart, og jeg har ikke kunnet

finde sikre oplysninger om størrelsen af beløbet og måden pengene blev overført til Danmark på inden 1940.¹⁴

De tyske privatskoler i Sønderjylland blev efter genforeningen i 1920 etableret, efterhånden som der rejstes midler til at bygge dem. En mindre del kom fra indsamlinger i Sønderjylland, men en langt større del kom fra indsamlinger og offentlige midler fra Tyskland. På papiret, dvs. i tingbøgerne, var det de lokale skoleforeninger, der ejede skolebygningerne, men for at sikre at skoleforeningerne ikke frit kunne skalte og valte med bygningerne, var der i langt de fleste af de skoler, der var bygget inden besættelsen (35 af 50 skoler), pantebreve eller skadesløsbreve i bygningerne, hvor tyske institutioner eller danske stråmænd stod som ejere af pantet. Der er intet, der tyder på, at pantebrevsejerne i øvrigt havde indflydelse på skolens normale drift. Skolerne havde hverken betalt afdrag eller renter på disse pantebreve, selvom der på de fleste af dem var angivet en rente på 4 % eller sjældnere 5 %. Skoleforeningerne hævdede derfor efter krigen, at der kun pro forma stod tysk kapital i bygningerne, men dette argument blev tilsidesat af Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom, og pantebrevene/skadesløsbrevene blev konfiskeret som tysk ejendom.

Under krigen prøvede det lokale nazistparti, NSDAP-N, med partifører Jens Møller som den øverste leder at underlægge sig alle tyske organisationer i Sønderjylland. En af de organisationer, der blev ramt, var den løse sammenslutning af de tyske privatskoleforeninger, "Deutscher Schulverein für Nordschleswig," som blev overtaget af det topstyrede "Schulamts der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig" fra 1. april 1942. Den sidste rest af autonomi for de enkelte skoler forsvandt, da Schulamts økonomi den 1. oktober 1942 blev lagt ind under partikon-toret, "Schatzamt der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig," der derefter styrede alle tilskud til de enkelte skoler, fra såvel den danske statskasse som den tyske, antog og afsatte lærere og bestemte hvilken løn, lærerne skulle have.¹⁵ Fordelingen af Schatzamt's midler blev kon-

¹⁴ For de tyske privatskoler i Sønderjylland kan disse specifikke oplysninger findes i Rigsarkivet, Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom, arkivnr. 1510 (KA), Journalsager (k-sager), K 8422.

¹⁵ Se bl.a. Revisionsrapport af 5.12.1946 fra Sønderjyllands revisionskontor og afhøring af Schatzamts leder Peter Petersen ved politiet i Aabenraa i foråret 1946. Rigsarkivet, Revisionsudvalget for tyske betalinger, arkivnr. 1508, Sager vedr. tyske skoler (Saggr. DT), DrT, Tyske privatskoler (RUTS), pakke 451,

trolleret af "Volksdeutsche Mittelstelle" eller Vomi, som fra 1941 var et SS-Hauptamt direkte underlagt SS-chefen Heinrich Himmler.¹⁶

Som anført havde de private tyske skoler i Sønderjylland før krigen fået et driftstilskud fra Tyskland, betalt af "Deutsche Stiftung," som igen fik pengene dels fra private, dels fra den tyske stat.¹⁷ Pengene var inden krigen blevet overført via en såkaldt dollarkonto uden om den sædvanlige clearingkonto med Tyskland. Danmark havde et underskud på handelsbalancen med Tyskland, og dette blev løst ved, at Danmark skulle stille differencen på clearingregnskabet til rådighed for Tyskland i frie deviser. Til dette formål var der i Danmarks nationalbank oprettet en særlig dollarkonto, som den tyske stat kunne disponere over.¹⁸ Efter Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 havde Danmark ikke længere adgang til at skaffe sig frie deviser, og udenrigsministeriet meddelte derfor det tyske regeringsudvalg, som var Danmarks forhandlingspartner i vare- og pengeudvekslingen mellem de to lande, at man ikke længere så sig i stand til at foretage betaling i fremmede deviser. Fra tysk side krævede man så, at der fra clearingkontoen overførtes et vist kronebeløb til den såkaldte kronekonto IV, et beløb hvorover man fra det tyske gesandtskabs side kunne disponere uden dansk samtykke. Det var en forudsætning, at de beløb, der blev trukket på kontoen, anvendtes til samme formål, hvortil tyskerne hidtil havde anvendt dollarkontoen, bl.a. til normale udgifter til det tyske gesandtskab, den tyske kirke, den tyske skole m.v.

Udenrigsministeriet protesterede gentagne gange til det tyske regeringsudvalg over de store beløb, som blev trukket fra clearingkontoen til kronekonto IV, som væsentligt oversteg, hvad Tyskland inden krigen havde anvendt på "indenlandske normale udgifter" i Danmark. Man havde ikke noget kendskab til, på hvilken måde gesandtskabet brugte beløbene, men ved at følge med i dettes køb af større bygninger og finansiering af opførelse af nye skoler, var det åbenlyst for udenrigsministeriet, at et misbrug fandt sted. På kronekonto IV blev der indtil 1945 i alt hævet 79 millioner kr.

¹⁶ Parlamentariske kommission: *Beretning fra den parlamentariske kommission. Bind XIV. Det tyske mindretal under besættelsen*, 1953, s. 80

¹⁷ Deutsche Stiftung var et halvstatsligt kontor i Berlin med en filial i Slesvig. Det blev oprettet i 1919 til at varetage og finansiere skolevæsenet for de tyske mindretal, der var opstået i Europa efter Versailles-freden. Det blev nedlagt i 1942. Forhør af 8.1.1946 af lederen af Deutsche Stiftung i Slesvig. RUTS, pakke 451.

¹⁸ Denne og de følgende oplysninger stammer fra udenrigsministeriets redegørelse af 12.3.1947. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig

Driftstilskuddet fra Deutsche Stiftung til de tyske privatskoler i Sønderjylland var før og i starten af besættelsen på 41.000 – 45.000 kr. månedligt eller ca. 500.000 – 520.000 kr. årligt. Driftstilskuddet gik næsten udelukkende til lærerlønninger. Fra 1. april 1941 steg dette beløb til 65.000 kr. månedligt eller 780.000 kr. årlig.¹⁹ Stigningen i beløbet skyldtes væsentligst en forhøjelse af lærerlønninger, og at hele lærerlønnen nu blev udbetalt i Danmark, mens den tidligere, på grund af tysk mangel på udenlandsk valuta, delvis var blevet udbetalt i Tyskland. Fra 1. april 1942 var den formelle afsender af pengene i Tyskland ikke længere “Deutsche Stiftung,” men Vomi.²⁰ Foruden driftstilskuddet kom ganske betydelige udgifter til bygning af 9 nye og forbedring af 10 gamle tyske privatskoler i perioden 1941-45. Af de 9 nye skoler, var de 8 små landsbyskoler, og én, Gråsten skole, større med plads til 140 elever.²¹

Indtil 5. marts 1941 skete udbetalingen af driftstilskuddet til skolerne over dollarkontoen, fra denne dato over kronekonto IV. 5. marts 1941 blev derfor skæringsdato for tilbagebetalingskravet fra den danske stats side. Det samlede beløb for alle 59 privatskoler for driftsudgifter og byggeudgifter, som Revisionsudvalget for tyske betalinger krævede tilbagebetalt, var 3.518.394 kr., svarende til det fulde beløb, der var trukket over kronekonto IV, uden hensyn til det beløb, som de tyske skoler før krigen havde fået overført fra Tyskland. Men der var store forskelle på kravet til de enkelte skoler, mest krævedes for Aabenraa – 541.589 kr. – og mindst for Løgumkloster – 13.937 kr.

Sankt Petri skole under krigen

Også Sankt Petri skole havde fået et betydeligt beløb overført fra den tyske stat over dollarkontoen indtil 5. marts 1941, hvorefter beløbet som for de andre tyske skoler overførtes via kronekonto IV. Hvor stort et beløb, der blev overført over dollarkontoen, har det ikke været muligt at opspore. Som på de andre tyske privatskoler steg lærerlønningerne ganske betragteligt under krigen.²² Tilbagebetalingskravet fra Revisionsudvalget til Sankt Petri skole var 993.175 kr., der præcist afspejler det

¹⁹ Udateret “Redegørelse til det af regeringen under 14. april 1948 nedsatte udvalg vedrørende de tyske skoleforeninger m.v.” KA, journalsager (k-sager), K 8422 Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig, K 6510 Tyske skoler, Den tyske folkehøjskole i Tinglev.

²⁰ Parlamentarisk kommission. Bind XIV 1953, s. 80

²¹ Ifølge bygningstegninger af Graasten skole. Landsarkivet for Sønderjylland, arkivnr. SC075, Det tyske mindretal 1920-1945, Gråsten tyske privatskole (LA).

²² Lehmann 1975, s. 229

Tabel 2: Byggeudgifter til nye og gamle tyske privatskoler i Sønderjylland 1941-1945 *)

<i>Skole</i>	<i>Byggeudgifter (kr.)</i>	<i>Byggeår for de nye skoler</i>
Hoptrup	20.386	
Over Jerstal	67.943	1941/43
Sommersted	66.744	
Branderup	47.493	
Felsted	73.158	1941/42
Notmark	86.108	1942/43
Kegnæs	86.108	1942/43
Skovby	19.502	
Tandslet	61.889	
Bovrup	71.984	1942
Egernsund	30.510	
Gråsten	311.155	1942/43
Hokkerup	6.200	
Kruså	67.167	1941/42
Ballum	45.562	
Tinglev	9.581	
Aabenraa	10.340	
Bolderslev	71.142	1942
Vennemose	75.673	1942/43
I alt	1.228.645	

*) Revisionsudvalgets kendelser af 9.2.1947. KA, Journalsager (D-sager). D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler.

beløb, skolen have fået over kronekonto IV. Denne skole havde således fået langt det største tilskud over kronekonto IV af alle tyske skoler.²³

Antallet af elever på St. Petri skole svingede i perioden 1938-1943 mellem 264 og 288.²⁴ I 1944 var det officielle elevtal 426, men da mange tyske familier var evakueret til Sønderjylland og de ældste elever indkaldt til skansearbejde i Sønderjylland eller til arbejdstjeneste i Tyskland, er tallet, ifølge Lehman, ikke troværdigt.

Langt det største beløb til nybyggeri af skoler over kronekonto IV blev også givet til Sankt Petri skole, nemlig til bygningen af en afløser for denne, Emdrupborg skole.

Sankt Petri skole havde fra gammel tid ligget i Larslejsstræde, et af de tættest bebyggede områder i det centrale København nær Frue Plads, og derfor ønskede skoleledelsen, dvs. rektor for skolen, Fritz Maywald, at flytte skolen uden for det centrale byområde til friere omgivelser. Dette var Sankt Petri kirkes præst og menighed, som sad i skolekommissionen, stærke modstandere af, idet de foretrak en udbygning af skolen på samme sted, hvor den hele tiden havde ligget, i tæt forbindelse med Sankt Petri kirke.²⁵ Men under besættelsen fik rektor mulighed for at virkeliggøre sine planer. Allerede i sommeren 1940 kom der ifølge Lehmann besked fra Berlin om, at man tænkte at udvide skolen, og i efteråret 1940 erhvervede det tyske gesandtskab en grund i det forholdsvis nyudviklede Emdrup mellem Tuborgvej og Emdrupvej.²⁶ Den kendte tyske arkitekt, professor Werner March, som især er berømt for Olympia Stadion i Berlin, blev arkitekt på projektet. 12. december 1940 blev der dannet et aktieselskab "Deutsche Schule A/S," med en aktiekapital på 50.000 kr., hvor langt de fleste aktier blev købt af det tyske gesandtskab. De 50.000 kr. var kun en forsvindende del af omkostningerne ved den endelige skolebygning, men da det tyskejede aktieselskab stod som formel ejer af skolebygningen, blev skolen hjemfalden til konfiskation efter krigen, hvor al tysk ejendom blev konfiskeret, hvad enten det tilhørte tyske statsborgere eller tyske juridiske personer. Havde Sankt Petri skole,

²³ Brev af 29.6.1949 fra Revisionsudvalget for tyske betalinger til handelsministeriet. RUTS, pakke 451, samlemappe.

²⁴ Lehmann 1975, s. 220-222

²⁵ Lehmann 1975, s. 225-227

²⁶ Hvem der sendte brevet fra Berlin fremgår ikke hos Lehmann, men ifølge denne indeholdt brevet følgende passus: "Die Lage für einen Neubau Ihrer Schule erscheint in einem günstigeren Lichte als bisher, da man wahrscheinlich doch nicht mehr an den Gedanken des alten Erweiterungsbaues, sondern an einen der neuen Stellung Deutschlands in Dänemark angemessenen Neubau wird denken müssen." Lehmann, s. 225.

som var en dansk institution, stået som ejer, havde skolen derimod ikke kunnet konfiskeres efter konfiskationsloven, men var formentlig faldet under samme ordning som de tyske skoler i Sønderjylland, hvor pengene blev krævet tilbagebetalt af Revisionsudvalget for tyske betalinger.

Den 24. januar 1942 nedlagdes grundstenen til skolen, men i protest mod det nye skolebyggeri deltog hverken medlemmerne af Sankt Petri skolekommission eller skolens patron, kongens kabinetssekretær, selvom de alle var indbudte.²⁷ Skolen kom til at hedde Emdrupborg, og den var tæt på at være færdigbygget ved krigens afslutning, men var endnu ikke taget i brug som skole. Hvor mange penge skolen egentlig kostede, gjorde Revisionsudvalget aldrig op i detaljer, men kammeradvokaten, som af handelsministeriet blev indsat som administrator af skolen i 1945, opgav byggeomkostningerne til at have været 8 millioner kroner.²⁸ Forskellige indikatorer siger noget om ambitionsniveauet fra tysk side for dette prestigebyggeri. Bl.a. stod der ved krigens slutning hos orgelbygger Frobenius to ikke færdiggjorte orgler, en ordre som tyskerne selv havde stillet i bero allerede i 1942, det ene til en øvelsessal på 11.000 kr. og det andet til aulaen på 38.630 kr.²⁹

Sankt Petri skoles landskolehjem var en feriekoloni/lejrskole for Sankt Petri skole, beliggende ved Lumsaas i Odsherred. Grunden blev erhvervet i 1936 og bygningerne rejst i 1937. Feriekolonien var officielt et aktieselskab og aktionærerne var dels private med tilknytning til den tyske koloni i København, dels forskellige tyske institutioner. Den del af aktiekapitalen, der tilhørte tyske personer/juridiske personer, blev efter krigen konfiskeret.

Nationalsocialismen og de tyske skoler

Nazismen i Tyskland blev af mange tyskere i Danmark, ligesom i Tyskland, opfattet som en national genrejsning af det tyske folk efter nederlaget i 1918 og efter Weimarrepublikkens manglende evner til at redde Tyskland gennem kriseårene efter 1929. Også blandt de tyske skolefolk

²⁷ Johannes Jensen: Peter de Vos und Werner Görnandt. Warum die Sankt-Petri-Schule nach dem Zweiten Weltkrieg nicht geschlossen wurde. Jürgen Beyer & Johannes Jensen (red.): *Sankt Petri Kopenhagen 1575-2000. 425 Jahre Geschichte deutsch-dänische Begegnung in Biographien*, 2000, s. 151-153.

²⁸ Indberetning af 13.6.1946 fra kammeradvokaten til Kommissarius om Deutsche Schule A/S. KA, journalsager (k-sager), K 4354 Deutsche Schule A/S.

²⁹ Brev af 19.5.1945 fra Th. Frobenius og Co. Orgelbyggeri til direktoratet for vareforsyning. KA, journalsager (k-sager), K 4354 Deutsche Schule A/S

i Danmark var der en gruppe, der åbent fremstod som nazister, og som med en ganske betydelig gennemslagskraft markerede sig som tilhængere af det stærke og ekspansive Tyskland og specielt i Sønderjylland åbent talte om en snarlig grænserevision. En del meldte sig frivilligt til Waffen-SS eller i Sønderjylland til det lokale korps Selbstschutz, som var en uniformeret, aggressiv og bevæbnet enhed, oprettet 1944 for at beskytte hjemmetyske virksomheder mod sabotage. Men ud over de højtråbende nazister og medlemmer af de militante enheder var der en gruppe lærere, der ikke markerede sig særligt i spørgsmålet for eller imod nazisme, som holdt en lav profil, men dog følte sig tvunget ind i forskellige nazistiske organisationer som Zeitfreiwilligendienst og NSDAP-N. Den almindelige opfattelse blandt dansksindede i Sønderjylland var, at specielt de tyske privatskolelærere hørte til den første gruppe, mens de tyske kommunale skolelærere hørte til den sidste gruppe.³⁰ Om der er hold i denne påstand, kan ikke længere dokumenteres. Endelig var der en lille gruppe, som var åbent imod nazismen. Det har ikke været muligt for mig at afgøre omfanget af de tre grupperinger. I Sønderjylland blev alle de skolelærere, der var tyske statsborgere, på nær 5, umiddelbart efter krigen interneret og derefter udvist til Tyskland, uanset om de havde været tilknyttet nazistiske organisationer eller ej. Samme skæbne overgik alle de lærere på Sankt Petri skole, der var tyske statsborgere. Ifølge en opgørelse fra udenrigsministeriet fra 1947 blev 113 privatskolelærere fra Sønderjylland med dansk statsborgerskab interneret i Faarhuslejren umiddelbart efter krigen.³¹ Heraf blev 67 dømt, en del af dem alene for at have været Zeitfreiwilligen, det nøjagtige tal kendes ikke, mens 46 blev frikendt. Hvor mange, der blev dømt af Sankt Petri skoles danske lærere, eller lærere ved de tysksprogede kommuneskoler i Sønderjylland vides ikke.

En af de kendteste fra den første gruppe af aktive nazister var Asmus Wilhelm Jürgensen, lærer i Sønderhav og Løgumkloster og fra 1942 Bovrup, som under pseudonymet Asmus von der Heide skrev hadske og antisemitiske, men særdeles velskrevne, indlæg mod danskere i mindretallets avis, Nordschleswigsche Zeitung og det gennemnazistiske tidsskrift Junge Front. Han var leder af NSDAP-N's Schulungsamt og skrev som sådan Schulungsbriefe til mindretallet, som skulle indgyde dem den rette nazistiske verdensanskuelse.

³⁰ Bl.a. Ingeborg Refslund Thomsen: *Hjemme i Nordslesvig*, 1962, s. 144.

³¹ Brev af 19.7.1947 fra udenrigsministeriet til den britiske ambassade i København. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

Til gruppen af modstandere af nazismen, hørte formanden for Sankt Petri skoles skolekommission, Hauptpastor Werner Görnandt. Han var kommet til Danmark i 1934 som 1. præst ved Sankt Petri kirke, og blev dermed født formand for skolekommissionen. Inden da havde der været en del uro på skolen, foranlediget af at skolen havde afskediget en nazistisk lærer, Gustav Modis, som var "Landesvertrauensmann der Partei."³² En gruppe yngre nazistiske skolelærere protesterede mod afskedigelsen og klagede 1933 til det tyske gesandtskab over skolekommissionen og rektor, idet de krævede, at det tyske statsborgerskab blev frataget dem. Gesandtskabet med Auswärtiges Amt i ryggen undsagde oprørerne og tvang skolens lærere til at underskrive en erklæring om at holde sig uden for politisk aktivitet.³³ En af de i sagen aktive nazistiske skolelærere, Studienrat Hans Wäsche, som senere under besættelsen blev ledende medlem af det tyske Sicherheitsdienst (SD) i København, protesterede i 1934 til den preussiske Minister für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung, over den fjendtlige stemning, der især var blandt de danske lærere på skolen, mod den nazistiske bevægelse.³⁴ Men Auswärtiges Amt satte igen ind på at dæmpe gemytterne og Wäsche blev afskediget i 1935.

Görnandt var medlem af den tyske Bekennende Kirche, som var kendetegnet ved sin opposition mod nazistpartiet og mod den Gleichschaltung af kirke, parti og stat, som andre retninger af den Lutheranske kirke i Tyskland blev underlagt. Hans kone var desuden halvt jødisk. Bistået af andre medlemmer af skolekommissionen lykkedes det ham at holde skolen nogenlunde fri af nazistisk dominans indtil besættelsen. Men efter 9. april 1940 fik den i 1934 ansatte rektor, Fritz Maywald, større indflydelse, og skolen gled under krigen ind i en mere national-socialistisk retning, som bl.a. medførte, at man 16. februar 1943 indførte Deutsche Gruss, dvs. "Heil-Hitler" som hilsemåde, og Görnandt og den øvrige skolekommission måtte resigneret acceptere dette.³⁵

Som tidligere nævnt forsøgte NSDAP-N med dets fører, Jens Møller, at inkorporere de tyske organisationer i Sønderjylland, herunder skolerne, i partiet, og Schulamts oprettelse under partiets ledelse, var en del af denne politik. Den af de danske myndigheder udnævnte tyske skolekonsulent, Elholm, blev som fremtrædende partimedlem udnævnt

³² Lehmann 1975, side 190

³³ Detaljeret beskrevet i Jensen 2000, s. 138-140

³⁴ Brev af 10.6.1934 fra Hans Wäsche til Minister für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung. Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen, XVI. Danica, Auswärtiges Amt, Arkivnr. 860. (AA), pakke 181, afd. 2 Die deutschen St. Petri Schulen in Kopenhagen.

³⁵ Jensen 2000, s. 154.

til skolefagligt medlem af Schulamt til stor misfornøjelse for de danske lokalpolitikere, som med rette opponerede mod, at skolekonsulenten “blev indordnet i et tysk politisk udnævnt organ til varetagelse af tyske skoleinteresser.”³⁶

Beslutningen om at lukke skolerne juni 1945

Som andre skoler i Danmark blev de tyske skoler, både i Sønderjylland og Sankt Petri skole i København, beslaglagt af de tyske myndigheder til indkvartering af tyske flygtninge, som i de sidste måneder af krigen ankom fra de østtyske områder. I København blev kun en del af Sankt Petri skole beslaglagt, mens undervisningen blev forlagt til resten af skolen og interimistiske lokaler i tilslutning til kirken. I Sønderjylland kom dertil, at nogle af de større skolebygninger umiddelbart efter kapituleringen blev beslaglagt af danske myndigheder til politi og militær. De få steder, hvor der alligevel forsøgte at give undervisning, var dette en torn i øjet på dele af lokalbefolkningen, hvor der herskede en lynchstemning mod alt tysk.

I maj 1945 blev så godt som alle lærere, der var tyske statsborgere, internerede, og en hel del af de lærere, der var danske statsborgere og som havde undervist i enten de kommunale eller private tyske skoler i Sønderjylland, arresteret af modstandsbevægelsen og indsat i Frøslevlejren, som nu fik navneforandring til Faarhus-lejren.

De kaotiske forhold for de tyske skoler i Sønderjylland blev taget op på et ministermøde 19. juni 1945.³⁷ Ved at blokere for udbetalingen af statstilskuddet til de tyske privatskoler kunne man administrativt lukke skolerne midlertidigt. Statstilskuddet, som normalt blev uddelt med et års forsinkelse, efter at de lokale skolekommissioner havde anerkendt undervisningens kvalitet, stod til udbetaling for skoleåret 1944, idet indstillingerne allerede var modtaget i ministeriet. De allerfleste skolekommissioner havde indstillet til udbetaling af statstilskud, men ved ministermødet besluttedes at se bort fra de første besvarelser og udsende nye skemaer til skolekommissionerne for at give dem lejlighed til en ny indstilling.³⁸ Derved opnåede man at udsætte den endelige beslutning om skolernes fremtid. Regeringsinitiativet var uden tvivl en afværgefor-

³⁶ Nørr 2003, s. 398.

³⁷ Frihedsmuseets arkiv. Ministermødereferat for befrielsesregeringen ført af kirkeminister Kr. Juul Christensen, Dansk Samling.

³⁸ Departementschef Barfods referat af møde 22.6.1945. UVM, Udvalgssager, pakke 2, Sagsforløbet er ikke nærmere beskrevet i ministermødereferatet fra denne dato

anstaltning, udløst af sønderjyske lokalkræfter, som ønskede skolerne lukket øjeblikkeligt, mens regeringen ønskede afgørelsen udsat, indtil hele sagen var bedre belyst. Umiddelbart efter ministermødet sendtes departementschef Aage Barfod fra undervisningsministeriet til Sønderjylland for at lodde stemningen og få en diskussion med modstandsbevægelsen, som var en magtfaktor, man ikke kunne sidde overhørigt, og lokale danske myndigheder og skolefolk om mulige foranstaltninger, der kunne udskyde afgørelsen om skolernes endelige forhold.

Barfod indkaldte til et møde i Aabenraa 22. juni 1945 med de tre lokale amtmænd, O.D. Greve Schack, K. Refslund Thomsen og J.R. Pinholt, borgmestrene eller repræsentanter for disse fra de berørte sønderjyske købstæder, repræsentanter fra de tre amtsskoledirektioner, de tre amtsskolekonsulenter, N.T. Svendsen, T. Roust og E.P.H. Novrup, rektor for Aabenraa statsskole og fra 1946 socialdemokratisk borgmester i Aabenraa, Georg Buchreitz og to medlemmer fra den lokale modstandsbevægelse.³⁹ Der var som forventeligt efter kapitulationen ikke nogen repræsentant for det tyske mindretal endsige fra de tyske skoler. Den tyske skolekonsulent, Elholm, var 17. maj 1945 blevet suspenderet fra sin stilling, og få dage efter mødet den 22. juni 1945 blev han afskediget og stillingen ikke genbesat.⁴⁰

Barfod havde fået flere henvendelser fra det lokale politi om straks at lukke skolerne for at undgå uroligheder, men han pointerede, at dette ikke var muligt, da privatskolerne havde en lovmæssig ret til at eksistere, og derfor måtte der en lovændring til, før de kunne nedlægges. Man måtte derfor indtil videre have en holdbar undskyldning for administrativt at lukke skolerne, og hans forslag var, som foreslået ved ministermødet, at blokere for det økonomiske tilskud ved at afvente skolekommissionernes nye vurdering af undervisningen. Amtsskolekonsulenterne kunne dog berolige ham med, at en ret stor del af skolerne, hvor alle lærerne var blevet internerede, allerede var blevet lukket, mens de var ret afvisende over for Barfods plan om nye udtalelser fra skolekommissionerne. De mente at besvarelserne ville blive så forskellige og uoverskuelige, at de ikke kunne bruges til noget. Større tilslutning fik Barfods andet forslag om at benytte skoledirektionernes lovlige ret til at godkende/afvise brug af visse lærebøger. Ved at kassere lærebøgerne kunne man lukke skolerne på grund af mangel på undervisningsmateriale. Svagheden her var, hvad Barfod dog ikke gjorde opmærksom på,

³⁹ UVM, Udvalgssager, pakke 2.

⁴⁰ Nørr 2003, s. 403.

at nogle af de skolebøger, f.eks. Deutsches Lesebuch, som anførtes som nazistiske lærebøger, havde været i brug siden 1933, uden at skoledirektionerne havde grebet ind, hvad der som nævnt havde været lovhjælp til. Heller ikke dette forslag blev bifaldet af amtsskolekonsulenterne, som mente, at den ordning, de havde indført med at censurere dele af bøgerne, fungerede udmærket. I dette spørgsmål kom de dog i modsætning til de andre mødedeltagere.

Løsningen blev nemlig, at der skulle udsendes en ordre til alle privatskolerne om at indlede sommerferien og samtidig sende alle undervisningsbøger ind til godkendelse, hvorefter åbningen af skolerne skulle afvente gennemsyn og eventuel godkendelse af lærebøgerne.

Næste punkt på dagsordenen var nedlæggelse af de kommunale tyske skoler, og her tilsluttede man sig den løsning, man havde fundet for de private skoler, at give skolerne sommerferie og afvente godkendelsen af lærebøgerne.⁴¹ Igen var amtsskolekonsulenterne ikke tilfredse, idet to af de tre skolekonsulenter var modstandere af skolelukningerne. En enkelt af deltagerne i mødet, rektor Buchreitz, hilste skolelukningerne velkommen under hensyn til, at forældrene sikkert nu ville indmelde børnene i den danske kommunale skole, men hertil bemærkede den magtfulde Venstre-borgmester for Haderslev, A. Thulstrup: "Jeg er ikke begejstret for de overmeldinger, vi får nu. Det er ofte asociale elementer og overløbere, som vi slet ikke er tjent med at få. Ifølge vor skoleplan kan vi i øvrigt ikke modtage overmeldinger før 1. april næste år." Thulstrup blev støttet af en af amtsskolekonsulenterne og amtmand Schack, som mente: "Der må kræves en fyldestgørende grund for at modtage en overmelding og kan en sådan grund ikke fremføres, må forældrene på anden måde se at efterkomme undervisningspligten." Men her var departementschef Barfod meget kontant og præcis, da han forklarede, at ifølge loven havde skolerne pligt til at modtage eleverne, hvis forældrene ønskede det. Efterfølgende viste det sig dog, at undervisningsministeriet bøjede sig og i oktober 1945 alligevel udsendte en meddelelse til skoledirektionerne, at ministeriet ville "anse det for rigtigt, at man udskød videre optagelse af tyske børn til begyndelsen af næste skoleår."⁴²

⁴¹ Dette skete ved et cirkulære fra undervisningsministeriet af 25.6.1945, hvor tyske private og kommunale skoler skulle sende eleverne på ferie, indtil et gennemsyn af læse- og lærebøger havde fundet sted, og skoledirektionerne havde givet tilladelse til, at skolerne genåbnede.

⁴² Citat fra referat af Barfods indledende tale ved den sønderjyske skolekommissions møde 11.12.1945. UVM, Udvalgssager. Pakke 2.

Med hensyn til de tyske eksamensskoler, var der ingen lov der påbød deres opretholdelse, og derfor tilrådede forsamlingen enstemmigt, at undervisningsministeriet straks lukkede disse skoler, hvilket råd ministeriet også fulgte. Det eneste åbne spørgsmål om eksamensskolerne var, hvad man skulle stille op med de elever, der gik i det tyske gymnasium i Aabenraa, når man lukkede gymnasiet.⁴³ Der var flere forslag på banen, der gik på, at eleverne kunne komme ud og få en erhvervsuddannelse i stedet, at de kunne tage studentereksamen i Flensborg, eller at man fordelte dem til de andre fire gymnasier i landsdelen, eventuelt efter en optagelsesprøve. Buchreitz, rektor på statsskolen, dvs. den danske gymnasieskole, i Aabenraa, var noget bekymret ved udsigten til, at de alle kunne blive overflyttet til hans skole, da han forudså "den risiko, vi løber ved at få et stort fremmedlegeme ind i den ellers så særdeles homogene sønderjyske gymnasieskole. De tyske gymnasiaster kan få en farlig indflydelse på deres danske klassekammerater ...." Så spørgsmålet om disse elevers fremtidige skolegang stod åbent, da der jo for dem ikke længere var undervisningspligt.

Ministermødedeltagerne havde ønsket en mere forsigtig fremfærd i skolesagen, idet deres forslag havde været udskydelse af spørgsmålet om skolernes lukning indtil nye indberetninger fra de forskellige skolekommissioner forelå. Heroverfor foreslog de sønderjyske repræsentanter en øjeblikkelig lukning af alle private-, kommunale- og eksamensskoler, indtil en ikke-fastsat dato, hvor alle lærebøger var gennemlæst og godkendt, og det blev denne sidste løsning, som blev gennemført ved cirkulæret af 25. juni 1945 fra undervisningsministeriet. En svag regering som befrielsesregeringen kunne ikke modstå et enigt pres fra det sønderjyske danske flertal, bestående af lokale repræsentanter fra myndigheder, skolefolk, politikere og modstandsfolk.

Den midlertidige lov af 21. december 1945 om tysksproget skole i Sønderjylland

Den 17. juli 1945 nedsatte undervisningsministeriet en kommission, der skulle udarbejde et forslag til Rigsdagen om den fremtidige ordning af tyske skoler i Sønderjylland.⁴⁴ I kommissoriet var angivet, at der dels skulle afgives en foreløbig betænkning "om de spørgsmål af mere principiel karakter, der måtte kunne færdiggøres, før hele kommissionens

⁴³ På den tid var gymnasierne i Sønderjylland, som i resten af landet, skoler, som bestod af en 4-årig mellemskolelinje, en realklasse og en 3-årig gymnasielinje.

⁴⁴ Det følgende er oplysninger fra UVM, Udvalgssager, pakke 2 og fra undervisningsministeriets betænkning 1946.

arbejde er tilendebragt” og dels en betænkning om en endelig ordning for tyske skoler med tysksproget undervisning. Formand for kommissionen var Barfod, som var assisteret af kontorchef Henning Brøndsted fra undervisningsministeriet, mens de øvrige medlemmer omfattede de tre lokale amtmænd, formanden for Danmarks Lærerforening, 10 folketingsmedlemmer og et landstingsmedlem, repræsenterende samtlige partier, borgmester Thulstrup fra Haderslev, en sønderjysk sognerådsformand, en sønderjysk sognefoged og to sønderjyske lærere, hvor den ene var socialdemokratisk lokalpolitiker, den anden, P. Marcussen, medstifter og i en årrække formand for Det unge Grænseværn. De mest markante folketingsmænd var redaktør ved den socialdemokratiske avis Sønderjyden, Frede Nielsen, den kommunistiske Alvilda Larsen og Robert Stærmosé fra Dansk Samling, der alle ønskede en fuldstændig eliminering eller i hvert fald stærk reduktion af det tyske skolevæsen, specielt det kommunale. På den modsatte fløj, der ønskede en mere moderat linje, finder vi den senere konservative undervisningsminister i Erik Eriksen-regeringen, professor Flemming Hvidberg, og den tidligere radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Kommissionens 22 medlemmer var valgt, så de repræsenterede partierne på Rigsdagen, lokalpolitikere i Sønderjylland, lokale myndighedspersoner og fagforeningsrepræsentanter. En broget og uensartet forsamling, som var uforanderlige i deres synspunkter fra de trådte ind i kommissionen og til de afleverede den endelige betænkning. Derfor var det ikke helt overraskende, at en enkelt, Robert Stærmosé, benyttede sin politiske magt til at sabotere kommissionens forslag til midlertidig lov, ligesom kommissionen ikke kunne beslutte sig for en fælles indstilling til endelig betænkning. Der var i tidens ånd ingen repræsentanter for det tyske mindretal eller for det tyske skolevæsen, men ved det 8. møde den 29. august fik tre repræsentanter for mindretallet foretræde for kommissionen. Det var privatskoleforeningernes næstformand, pastor Carl Beuck, Aabenraa, overlærer Paul Callesen, Sønderborg og bankdirektør Chr. Danielsen, Haderslev, som alle havde stået i modsætning til nazisterne under krigen, og en af dem (Danielsen) var medstifter af den såkaldte Haderslev-kreds, der i 1943 havde erklæret sin loyalitet over for Danmark.⁴⁵ Deres ønske, fremsat i en meget ydmyg tone, var, at de kommunale skoler opretholdtes, idet disse var lettere at styre og

⁴⁵ Arthur Lessow: *Der Haderslebener Kreis und seine Bedeutung für den Neubeginn der deutschen Arbeit in Nordschleswig 1945. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, 70, 1995, s. 108-135.

holde på rette demokratisk vej for de danske myndigheder, og fordi privatskolerne specielt i købstæderne økonomisk ikke ville kunne klare sig uden tilskud fra Tyskland og derfor nok under alle omstændigheder ville lukke. Der var dog ikke megen lydhørhed fra kommissionens side. Man stillede spørgsmålstejn ved, hvor mange mindretalstyskere, de tre overhovedet repræsenterede, og om der kunne skaffes nok uoplyttede lærere. Desuden hævdede man med henvisning til privatskoleforeningernes formand, dr. Waldemar Reuter, at privatskolerne godt kunne klare sig økonomisk, hvilket dog er noget af en fordrejning af et brev, Reuter og Beuck havde sendt kommissionen 15. august 1945.⁴⁶ I øvrigt mente flere medlemmer, at det var bedst for mindretallet, hvis børnene blev assimileret ved at flytte over i dansk skole.

Ved kommissionens 9. møde samme dag, 29. august 1945, havde man indkaldt 3 repræsentanter for det danske mindretal i Sydslesvig, grosserer Cornelius Hansen, rektor Bernhard Hansen og redaktør L.P. Christensen fra Flensborg Avis. I Sydslesvig havde det danske mindretal planer om en monumental udbygning af det danske skolevæsen, hovedsageligt finansieret ved danske statsmidler, og spørgsmålet var nu, om en afvisende holdning til det tyske mindretals skoler ville have en afsmittende holdning fra tysk side til det danske skolevæsen i Sydslesvig.⁴⁷ Det afviste de tre repræsentanter kategorisk. Samtidig erklærede de, at de i Sydslesvig foretrak private danske skoler frem for kommunale, for at stå friere over for de tyske myndigheder.

Inden da havde de tre amtsskolekonsulenter afgivet en erklæring af 17. august 1945, hvor de nu tog stærkt afstand fra de i de tyske skoler anvendte lærebøger og krævede alle bøger, også dem der var anvendt før 1933, erstattet af nye bøger, undtaget var dog bøger anvendt i kristendomsundervisning.⁴⁸

Kommissionens sidste og 11. møde i denne session blev holdt 30. august 1945, hvor man uden større protester enedes om at fremlægge den nedenfor nævnte foreløbige betænkning, hvor især særklasserne var en nyskabelse.

⁴⁶ Brev af 15.8.1945 fra dr. Reuter og pastor Beuck til den sønderjyske skolekommission. UVM, Udvalgssager, pakke 1

⁴⁷ I Sydslesvig var før 1945 det maksimale antal elever indmeldt i danske skoler indtruffet i 1936 med 942 elever. I maj 1945 var der 436 elever i 9 danske skoler, i august 1945 2.118 elever i 9 gamle og 24 nye skoler, og i 1949 var der 13.557 elever i 56 danske skoler. Tallene dels fra undervisningsministeriets Betænkning 1946, s. 104-105 og dels Biehl 1960, s. 63.

⁴⁸ Bilag 4 i undervisningsministeriets Betænkning 1946.

Ifølge den af kommissionen afgivne foreløbige betænkning: *Forslag til en midlertidig Lov om Undervisning af Børn, der hidtil har været undervist i de tysksprogede Skoler i de sønderjyske Landsdele*, skulle skolerne, private så vel som kommunale, først genåbne, når forslaget var ophøjet til lov. Lovforslaget bestemte,

- at de tyske skoler ikke længere havde eksamensret,
- at børn, der tidligere var undervist i de tyske skoler, skulle, hvis forældrene ikke ønskede dem indmeldt i den danske skole, samles i specielle kommunale, tysksprogede særklasser under dansk ledelse, og
- at undervisningen i de private skoler var tilladt, men skulle ske under skærpet tilsyn, bl.a. at såvel lærere som læremidler skulle godkendes af undervisningsministeriet inden undervisning kunne påbegyndes

Forslaget kom dog ikke til behandling i befrielsesregeringen, da Robert Stærmosse (Dansk Samling) over for den øvrige regering krævede, at der i lovforslaget blev optaget en bestemmelse om at forbyde tyske privatskoler i fem år, hvilket resten af regeringen ikke var indstillet på.⁴⁹

Efter at den nye Knud Kristensen-regering var tiltrådt 7. november 1945, kunne kommissionens forslag om midlertidig lov igen forelægges Rigsdagen, og den blev vedtaget den 21. december 1945. Loven var tidsbegrænset til 31. marts 1946, idet man regnede med, at kommissionen inden da kunne afgive betænkning til endelig lov.

Undervisningsministeriet foretog i slutningen af november 1945 en optælling over, hvor mange af de tyske skoleelever, der på det tidspunkt var indmeldt i danske skoler og kom til følgende resultat (se tabel 3).⁵⁰

Da der som tidligere nævnt ifølge Biel var ca. 4.000 børn i alt i de tyske skoler i foråret 1945, og ifølge undervisningsministeriets egne tal fra betænkningen af marts 1946 var 3.387 undervisningspligtige børn ved årsskiftet 1944/45, mangler ca. 675-700 børn i tabellen. Afhængig af om vi placerer dette mørketal uden for beregningerne eller, hvad der

⁴⁹ Nørr 2003, s. 408. Ifølge andre kilder er udtalelsen anderledes. Således i Rigsarkivet, Ministermøder (RAMØ). Referat fra ministermødet 27.9.1945: "Undervisningsministeren: Lovforslaget om undervisning af børn, der hidtil er blevet undervist i tysksprogede skoler. Dansk Samling meddeler, at de kun kan give tilslutning på betingelse af forbud mod tyske privatskoler i Sønderjylland. Forslaget fremsættes derfor ikke." Ved folketingsdebatten 4.12.1945 om det pågældende lovforslag, udtalte Stærmosse, at han kun ville have privatskolerne lukket til 1. april 1946, hvor den endelige lov om de tyske skoler i Sønderjylland efter planen skulle behandles.

⁵⁰ Bilag 5 i Undervisningsministeriets Betænkning 1946. Tal og tabeller i bilaget er særdeles uoverskueligt sat op, hvorfor jeg ud fra bilagets oplysninger selv har dannet denne tabel.

Tabel 3: Børn overført fra tyske til danske skoler pr. 1. oktober 1945.

	Overflyttet, tysk til dansk skole		Ikke overflyttet til dansk skole	
	7-14 årige (undervisnings- pligtige)	Højere klasser	7-14 årige (undervisnings- pligtige)	Højere klasser *)
Aabenraa amts folkeskoler	290	240	<i>mindst 427</i>	
Sønderborg amts folkeskoler	199	176	<i>mindst 73</i>	
Tønder amts folkeskoler	246	1	832	
Haderslev amts folkeskoler	265	0	318	
Statsskoler	23	94		
Realskoler	31	12		
I alt	1.054	523	<i>mindst 1.650</i>	ca. 100

*) Beregnet ud fra det i denne artikel tidligere angivne, at ca. 620 børn gik i højere klasser i tyske skoler

er det sandsynligste, i gruppen af børn ikke overflyttet fra tysk til dansk skole, bliver procenten af skolepligtige børn, der blev overflyttet fra tysk til dansk skole, inden skolerne fik tilladelse til at lukke for tilgangen, henholdsvis 39 % og 31 %, mens det ser ud til at ca. 85 % af de ældre årgange blev overflyttet til dansk skole. Det angives dog, at i de fleste skoler blev elever fra de højere klasser rykket en klasse ned i forhold til deres klassetrin i den tyske skole.

Ifølge den nye foreløbige lov af 21. december 1945 skulle de kommunale tyske skoler nedlægges, og i stedet kunne der oprettes særklasser inden for de kommunale folkeskolars regi, hvor undervisningen foregik på tysk, men under en dansk lærers ledelse.

I den sønderjyske skolekommissions endelige betænkning af marts 1946 er særklassernes antal gjort op. Der var på det tidspunkt oprettet 26 særklasser, og der planlagdes yderligere 4, det gennemsnitlige antal elever i særklasserne svingede fra 21 i Sønderborg til 51 i Tønder amt. En del steder havde behovet for særklasser været der, men lokale

skolemyndigheder og/eller lokale lærere havde modsat sig oprettelsen. Undervisningen var sparsom, fordi der både savnedes lokaler og lærere, og selvom man havde anbragt ca. 950 børn i disse særklasser, havde man i hvert fald i Haderslev overført 154 børn fra de almindelige skoleklasser til særklasserne, sådan at der højst kan have været ca. 800 børn, der ikke først havde været over en dansk skoleklasse til særklasserne, og hvis man mener Haderslev er repræsentativ for de andre skoledistrikter – så var der kun nyindmeldt ca. 490 elever i særklasserne, mens resten af de 950, dvs. ca. 460 elever var børn overført fra danske klasser til særklasserne.

Så ifølge alle beregninger synes fortsat ca. 1400-1900 undervisningspligtige børn at have været uden undervisning. Desuden forekommer det faglige niveau for nogle af særklasserne at have været særdeles utilstrækkeligt.

En lille gruppe børn har formentlig modtaget hjemmeundervisning, men hvor mange foreligger der ingen sikre tal for.

Sammenfattende kan det siges, at det tyske skolevæsen i Sønderjylland var en "varm kartoffel," hvor flertallet af landspolitikerne og undervisningsministeriet ikke ønskede det tysksprogede skolevæsen nedlagt, men på grund af det nationalpolitiske aspekt i sagen, ikke følte sig kaldet til at gribe effektivt ind. De tillod privatskoler, men samtidig, som det senere vil blive vist, tillod de også tiltag, som forhindrede skolerne i at åbne. Særklasserne var en nødløsning, som aldrig kom til at fungere ordentligt. Skolespørgsmålet var overladt til yderligtgående partier som Dansk Samling og lokale danske kræfter, som lyttede efter stemningen i Sønderjylland, hvor der var en stærk dansk opposition mod at reetablere det tyske skolevæsen. Det umiddelbare resultat blev en stor gruppe undervisningspligtige børn uden for skolesystemet.

Sankt Petri skole i skoleåret 1945/1946

I den sønderjyske skolekommission blev man løbende holdt orienteret om undervisningsministeriets overvejelser vedrørende Sankt Petri skole, og kommissionens mødereferater er derfor min vigtigste kilde til undervisningsministeriets tanker angående denne skole.⁵¹

Den 25. juni 1945 meddelte Sankt Petri skolekommission til undervisningsministeriet, at gymnasieafdelingen med øjeblikkelig virkning

⁵¹ Ifølge referatet fra den sønderjyske skolekommission, havde undervisningsministeren udbedt sig kommissionens mening om Sankt Petri skoles fremtidige skæbne.

var lukket, men at de øvrige klasser på skolen fortsatte.⁵² Dette var undervisningsministeriet imidlertid ikke enig i; her meldte man tilbage, at de offentlige tilskud til skolen standsede fra 1. august 1945 at regne, og at eksamensretten til mellemskole- og realeksamen, som tidligere var tildelt skolens rektor i overensstemmelse med sædvane for privatskoler, var frataget denne og dermed skolen.

Med denne afgørelse synes Sankt Petris skoles fortsatte eksistens at være i overhængende fare, ikke alene af økonomiske årsager, men også fordi elevpotentialet for denne skole var borgerskabets børn, hvis skolebehov næppe ville være tilfredsstillet af en eksamensfri skole. Mellemskole- og realeksamen var på det tidspunkt nødvendig for at få en videregående uddannelse eller blive ansat i det offentlige, idet det svarede til nutidens 9. eller 10. klasses afgangsprøve.

Ved et møde 3. august 1945 i den sønderjyske skolekommission havde denne accepteret, at eksamensretten blev taget fra skolen, men man havde tilsyneladende ikke kommenteret det samtidigt fremsatte forslag fra kontorchef Brøndsted om, at undervisningssproget fremover skulle være dansk og ikke tysk. Argumentet for dette sprogskift var, at i andre udenlandske skoler, som f.eks. de franske skoler, var undervisningssproget ikke fransk, men dansk, hvorfor det var at ligestille alle udenlandske skoler at indføre dansk undervisningssprog. Det synes ikke i denne forbindelse at være nævnt af Brøndsted, at i modsætning til de tyske skoler er de franske skoler ikke skoler for fransktalende elever, men er skoler for katolikker, bosat i Danmark, hvad enten de er danskere, tyskere eller franskmænd. Skolerne er godt nok oprettet af nonner og katolske gejstlige, som oprindeligt kom fra Frankrig, men hvis undervisningssproget udelukkende havde været fransk, havde de nok ikke fået det ret store elevtal, de havde på det tidspunkt.

I efteråret 1945 var der i Sankt Petri skole stadig tilmeldt ca. 100 elever, og skønt eksamensretten var frataget dem, de fleste skolelærere opsagt eller interneret, hovedparten af skolebygningen besat med flygtninge og statstilskuddet fra den danske stat frataget dem, fortsatte undervisningen som tidligere på tysk.⁵³ I februar 1946 rømmede de tyske flygtninge bygningerne, men hovedbygningen blev straks efter taget i brug af det britiske militærpoliti.

⁵² Redegørelse ved kontorchef Brøndsted, undervisningsministeriet, ved 7. møde i Den sønderjyske Skolekommission, 3.8.1945. UVM, Udvalgssager, pakke 2.

⁵³ Denne og de følgende oplysninger stammer fra Lehmann 1975, s. 235-247

Den 8. januar 1946 satte Brøndsted igen St. Petri skoles undervisningsprog til diskussion i den sønderjyske skolekommission. Han var nu af den opfattelse, at skolen kunne få eksamensretten igen, hvis undervisningsproget blev dansk. Et af argumenterne for at tvinge undervisningsproget over til dansk var igen, at de franske skoler "ville komme med krav om undervisning helt igennem på fransk, dersom de ser, at den tyske skole, efter alt hvad der er sket i de år, vi nu har gennemlevet, fortsat kan undervise helt på tysk til en dansk afsluttende eksamen. Og går man videre i denne tankegang, må man være indstillet på lignende krav fra engelsk og russisk side."⁵⁴ Kommissionen var enig med undervisningsministeriet i, at Sankt Petri skole skulle afvikles som tysksproget skole, man ville dog give de elever, der stod foran mellemskole- og realeksamen i sommeren 1946 lov til at gå til eksamen, men derefter ville eksamensretten permanent blive frataget skolen, hvis den ikke overgik til dansksproget undervisning.

Skolen var i foråret 1946 tæt på lukning under alle omstændigheder på grund af finansielle problemer, og kun fordi Sankt Petri skolekommission besluttede at holde ud så længe det var muligt, ved at afskedige lærere og lade de tilbageværende lærere gå ned i løn, lykkedes det at holde skolen kørende.⁵⁵

Den endelige lov af 12. juli 1946 om tysksproget skole i Sønderjylland.

På papiret kunne de tyske privatskoler i Sønderjylland igen åbne efter juleferien 1945/46, hvis lærebøgerne kunne godkendes, men der opstod nu en ny hurdle: Undervisningsministeriet havde fastsat "at ingen lærer, der tidligere havde undervist ved en tysksproget skole, måtte genoptage undervisningen, før hans forhold var prøvet af tjenestemandsdømstolen."⁵⁶ Foruden det, at mange lærere havde været interneret og en del også dømt efter krigen og derfor sandsynligvis ikke ville blive godkendt af tjenestemandsdømstolen, havde man tilsyneladende overset, at lærerne ved privatskolerne, som jo ikke var tjenestemænd, ikke kunne dømmes ved en tjenestemandsdømstol. Undervisningsministeriet fik så i stedet overtalt finansministeriet til at anvende en særlig kommission under finansministeriet til at prøve privatskolelærernes sager, men det tog sin tid, og i marts 1946, da den sønderjyske skolekommission afleverede sin

⁵⁴ Referat af møde 8.1.1946 i den sønderjyske skolekommission. UVM, Udvalgssager, pakke 2

⁵⁵ Lehmann 1975, s. 237.

⁵⁶ Undervisningsministeriets Betænkning 1946, s. 14.

betænkning, var kun et par sager afsluttet. Derfor var ingen private tyske skoler genåbnet, før den næste blokering af de tyske privatskoler opstod ved de meget store økonomiske krav, som konfiskationsloven af 30. marts 1946 og Revisionsudvalgets kendelser, pålagde de enkelte skoler.

Den 11. december 1945, efter næsten 3½ måneds pause, blev den sønderjyske skolekommission igen indkaldt for at udforme den endelige betænkning om ny lov for de tyske skoler i Sønderjylland. Der var sket en mindre personudskiftning blandt folketingsmedlemmerne, idet tre var blevet erstattet med andre af samme partifarve. Det vigtigste her var formentlig, at Dansk Samlings militante Robert Stærmoser var blevet erstattet med den i denne sag mindre markante lærer Viggo Aidt.

Det mest akutte problem for skolekommissionen var en del avisskrivelser med skrækhistorier om, at den nazistiske undervisning fortsatte i de tyske kredse i Sønderjylland, men nu som privatundervisning, hvor flere børn blev samlet i ét privat hjem. Barfod kommenterede dette med, at der var intet i lovgivningen om hjemmeundervisning, der forhindrede forældre i at gå sammen og undervise børn fra flere hjem i en fælles hjemmeundervisning, og at undervisningen ifølge loven først skulle kontrolleres retrospektivt for at se, om undervisningen havde været tilstrækkelig. Men som følge af denne diskussion, kom der i kommissionens endelige lovforslag, som senere blev ophøjet til lov, en paragraf om hjemmeundervisning med tysk som undervisningssprog: "Som hjemmeundervisning betragtes som regel alene undervisning af de pågældende forældres egne børn."⁵⁷ Der blev dog indført den katteløm i den efterfølgende tekst, at undervisningsministeriet i enkelttilfælde kunne dispensere fra denne paragraf.

Flere kommissionsmedlemmer ønskede at diskutere den endelige lov hurtigst muligt efter genoptagelsen af den nye møderække, mens Barfod, med opbakning af undervisningsminister Mads R. Hartling, mente, at man først skulle se, hvordan det gik med særklasserne, inden man lagde sig fast på en endelig løsning, formentlig fordi man håbede, at tiden ville mildne den hårde tone hos nogle af kommissionsmedlemmerne.⁵⁸ Dermed blev kommissionens arbejde så forsinket, at den midlertidige lov nr. 610 af 21. december 1945 den 1. april måtte forlænges til 1. november 1946.

Først ved det 20. møde i skolekommissionen den 5. februar 1946 gik man over til at behandle det centrale spørgsmål om fremtiden for de

⁵⁷ Lov nr. 412 af 12. juli 1946, § 2, stk. 2.

⁵⁸ Referat af møde 8.1.1946 i skolekommissionen. UVM, Udvalgssager, pakke 2

tyske skoler. Her blev det stærkt pointeret fra Barfods side, at selvom man samtidig var ved at revidere friskolelovgivningen, var det ikke meningen at ligestille de tyske privatskoler i Sønderjylland med andre danske friskoler, idet der skulle være skærpet tilsyn med de tyske skoler. Med hensyn til de tyske kommunale skoler, plæderede Barfod for en form for fortsættelse af disse, måske i den form særklasserne nu havde, men under tysk lærerledelse. Han henviste her specielt til parallellen til de danske skoler i Sydslesvig, men departementschefen måtte erkende, at stemningen i kommissionen var for nedlæggelse af kommunale tyske skoler.

Et af hovedargumenterne hos kommissionen for at nedlægge de tyske skoler var, at forældre fra det tyske mindretal havde udtrykt deres tilfredshed med, at de tyske skoler skulle nedlægges, for så var der ikke noget pres på dem for at sætte børnene i tysk skole. Det var i øvrigt et af de argumenter, som konstant blev fremdraget, såvel af politiet, skolelærere og lokalpolitikere, uden at der nogensinde ses at foreligge en vurdering af, hvor stor en del af forældrene, der havde denne opfattelse. Der findes i ingen af de mange arkiver, jeg har gennemset en eneste skriftlig henvendelse fra forældre fra det tyske mindretal, der fremførte denne påstand, men en del skrivelser fra medlemmer af det tyske mindretal, der plæderede for tyske skoler.

Kommissionen kunne efter 26 møder ikke blive enige om en fælles resolution, så derfor blev der i marts 1946 afleveret to forslag til lov til Rigsdagen. Flertallet, dvs. de to socialdemokrater, de to Venstre-folk, repræsentanten for kommunisterne og for Dansk Samling, de to lokale skolelærere og formanden for Danmarks lærerforening, stiftamtmanden i Haderslev og de tre lokalpolitikere i Sønderjylland, i alt 13, stemte for en nedlæggelse af særklasserne, en endelig nedlæggelse af de kommunale tyske skoler, et skærpet tilsyn med de private tyske skoler og forbud mod hjemmeundervisning af andre end egne børn. Et mindretal på 9, bestående af de to konservative, de to radikale, repræsentanten for Retsforbundet, de to andre amtmænd og de to embedsmænd fra undervisningsministeriet ønskede en mere moderat linje og stemte for en forlængelse af den midlertidige lov til 31. marts 1947, dog med den ændring at hjemmeundervisning kun kunne gives egne børn. Hovedargumentet for mindretallet var, at man skulle se, hvordan forholdene i Sydslesvig udviklede sig, og hvordan den midlertidige ordning med særklasser kom til at fungere i praksis, således at man måske derefter kunne efterkomme det tyske mindretals ønske om et eget kommunalt

skolevæsen. En sådan ordning var også lettere styrbart for de danske myndigheder end privatskolerne.

Den 12. juli 1946 vedtog Rigsdagen lov nr. 412, hvori det fastsattes, som af flertallet i kommissionen anbefalet, at tysksprogede private skoler var underlagt følgende særregler, som ikke gjaldt for andre friskoler:

- Alle lærere skulle være forhånds-godkendt af skoledirektionen.
- Lære- og læsebøger – herunder skolebogssamlinger – skulle være forhånds-godkendt af skoledirektionen.
- Skolens undervisningsplan skulle godkendes af skoledirektionen, før skolen kunne påbegynde sin virksomhed.
- Hjemmeundervisning var kun for egne børn, undervisningsministeriet kunne dog dispensere fra dette
- Skolerne havde ikke eksamensret

I Rigsdagen stemte partierne både i Folketing og Landsting svarende til holdningen hos de politiske repræsentanter i kommissionen, således at socialdemokratiet, Venstre, Dansk Samling og kommunisterne stemte for, de konservative, de radikale og Retsforbundet enten stemte imod eller undlod at stemme.

Samtidig udfasedes de kommunale særklasser og dermed elimineredes den sidste rest af kommunale tyske skoler. Som en lille erstatning bestemtes det, at hvis tilstrækkelig mange forældre ønskede det, skulle der etableres ekstratimer i tysk for de ældre klasser i de kommunale skoler.

Samme dag vedtoges lov nr. 416 om friskoler og om hjemmeundervisning, som gav friskoler øget økonomisk støtte. Dette omfattede også de tyske privatskoler.

Teoretisk kunne de private tyske skoler i Sønderjylland nu starte op igen, men ikke i praksis, for i mellemtiden havde Rigsdagen vedtaget konfiskationsloven og etableret Revisionsudvalget for tyske betalinger, og begge disse tiltag ramte tyske privatskolebygninger.

Denne næsten totale stopklods for videreførelse af privatskolerne var helt klart ikke forudset af politikerne, som nok for flertallets vedkommende ville have skolerne underlagt skrappe sanktioner med en besværliggjort hverdag, men ikke en direkte lukning af disse.

Embedsmændene i undervisningsministeriet såvel som to af de tre amtmænd i Sønderjylland var med deres mindretalsbetænkning i skolekommissionen på vej væk fra socialdemokratiets og det regeringsbærende Venstres hårde linje, men de havde på dette tidspunkt ingen gennemslagskraft, og deres overraskelse over virkningen af de

to ovennævnte økonomiske love har formentlig været lige så stor som politikernes.

Konfiskation af pantebreve i tyske skolebygninger

I 1945 gennemtvang de allierede, at Danmark indførte en konfiskationslov, "lov nr. 132 af 30. marts 1946" om "Konfiskation af tysk og japansk Ejendom," hvor al tysk ejendom i Danmark skulle konfiskeres.⁵⁹ Til at administrere loven ansattes en Kommissarius, i 1946 landsdommer Jens Herfelt, som i 1948 blev afløst af landsdommer C.A. Hilbert. Ved dennes død i 1953 overtog Herfelt igen hvervet. I loven var der mulighed for at få dispensation for konfiskationen gennem et særligt embedsmandsudvalg, Dispensationsnævnet. Kun fysiske personer, men ikke juridiske personer som firmaer eller institutioner kunne få dispensation, men dette blev dog ændret ved en tekstanmærkning på finansloven i 1947, så også institutioner kunne få dispensation.

Emdrupborg var som tidligere anført ejet af et aktieselskab, Deutsche Schule A/S. Selskabet havde en aktiekapital på 50.000 kr., som næsten udelukkende var ejet af det tyske gesandtskab, hvorfor Kommissarius konfiskerede alle aktier, indsatte kammeradvokaten som administrator og senere likvidator af aktieselskabet, og aftalte med Revisionsudvalget for tyske betalinger, at dette ikke involverede sig yderligere, men overlod Kommissarius at realisere bygningen og indkassere proventet.⁶⁰ I 1947 solgte Kommissarius bygningen til undervisningsministeriet for 4,8 millioner kroner, hvorved dette salg medførte en af de største indbetalinger overhovedet til Kommissarius fra en enkelt tysk juridisk person.

Sankt Petri Landskolehjem var som anført også et aktieselskab med en aktiekapital på kr. 45.000.⁶¹ Langt den største del af aktierne var tyskejet, men Sankt Petri skole og kirke ejede dog aktier for 8.500 kr., og da disse institutioner var danske, blev deres aktier ikke konfiskeret. Hovedparten af aktierne blev overtaget af Kommissarius, der lige som med Emdrupborg indsatte en administrator, solgte landskolehjemmet i 1947 og derefter likviderede aktieselskabet. Sankt Petri skole fik derfor en lille del af likvidationsproventet udbetalt. Landskolehjemmet blev solgt for 36.000 kr. til marineministeriet, som straks videregav det til Fre-

⁵⁹ Se Kirsten Lylloff: *Konfiskation af tysk og japansk ejendom efter Anden Verdenskrig. Historiespeciale Københavns Universitet*, 2007

⁶⁰ KA, journalsager (k-sager), K 4354 Deutsche Schule A/S

⁶¹ Følgende oplysninger er fra KA, journalsager (k-sager), K 2426 Sankt Petri Landskolehjem

deriksberg kommune som erstatning for en denne kommune tilhørende feriekoloni, der blev nedlagt, da marinen oprettede marinestationen Kongsøre i Ods Herred.

Privatskolerne i Sønderjylland blev berørt af konfiskationsloven på anden måde. Bygningerne var ved tinglysning ejet af privatskoleforeningerne, som var danske foreninger og dermed ikke ramt af konfiskationsloven; men i de fleste af de tyske skoler, som var bygget i perioden 1920-1940, havde forskellige institutioner i Tyskland ydet økonomisk støtte til opførelsen, og de havde som sikkerhed fået tinglyst et pantebrev i ejendommen eller i ganske enkelte tilfælde skadesløsbreve. På papiret skulle de fleste af disse pantebreve forrentes, men der var som tidligere nævnt aldrig blevet betalt hverken renter eller afdrag på pantebrevene. Både skoleforeningerne og de institutioner, der havde udstedt pantebrevene, hævdede efter krigen, at pantebrevene kun var udstedt for at de lokale skoleforeninger ikke kunne disponere frit over bygningerne.

I 35 af skolerne, som alle var bygget før krigen, var der tyskejede pantebreve eller skadesløsbreve af denne type for i alt ca. 870.000 kr.⁶² De fleste af pantebrevene var oprindeligt udstedt til enten skibsreder Jacob Jebsen eller "Volksbund für das Deutschtum im Ausland" (VDA).⁶³ Jacob Jebsen var dansk statsborger, hvorfor hans ejendom ikke faldt ind under konfiskationsloven, men ved henvendelse til arvingerne efter Jebsen, som var død i 1941, oplyste de, at Jebsen kun havde været stråmand for de tyske institutioner, og at pantebrevene ikke havde været opgivet som en del af hans formue, hverken mens han levede eller i hans dødsbo.⁶⁴ De fleste af Jebsens pantebreve var i de første måneder af 1940 tinglyst som omprioriteret til den i 1919 grundlagte, private tyske forening, "Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschlesvig e.V., Flensborg." I februar 1943 blev alle pantebreve, som ikke tidligere havde tilhørt VDA, hvad enten de ejedes af tyske institutioner eller Jebsen, omprioriteret til VDA. Men denne omprioritering krævede handelsministeriets tilladelse ifølge lov nr. 672 af 27. december 1940, hvilken tilladelse ikke var givet, og omprioriteringen blev derfor ikke tinglyst. Alle pantebreve i de tyske

⁶² KA, journalsager (k-sager), K 8422 Tyske skoler i Sønderjylland. I dette beløb er et pantebrev på 50.000 RM i skolen i Aabenraa omregnet til d.kr. efter kursen under krigen, mens Kommissarius senere så sig nødsaget til at omregne denne post til 5.000 DM til kursen i d.kr. i 1950, hvilket reducerede kommissarius' krav med ca. 88.000 kr.

⁶³ I 1933 blev Verein für das Deutschtum im Ausland omdøbt til Volksbund für das Deutschtum im Ausland

⁶⁴ Redegørelse af 20.9.1946 af Hans Jacob Jebsen til Rosendal, Kommissarius kommitterede i Aabenraa. KA, Journalsager (k-sager), K 2382 M. Jebsens rederi A/S.

skoler, hvad enten de var tinglyst til Jebsen eller til tyske institutioner, blev af Kommissarius opfattet som tyskejede og konfiskeret. Foruden disse tyske pantebreve, var der i mange af skolerne almindelige pantebreve til danske kreditforeninger eller banker, og disse pantebreve blev ikke konfiskeret.

Allerede ved konfiskationslovens behandling i Rigsdagen i februar 1946 havde Stærmosen fra Dansk Samling været opmærksom på, at de "gamle" tyske privatskoler ville få økonomiske problemer på grund af de tyskejede pantebreve, som stod til konfiskation, mens de skoler, som var bygget under krigen for penge fra kronkonto IV og derfor ikke var behæftet med tyskejede pantebreve, ville gå fri, hvilket Stærmosen fandt uretfærdigt. Men ordføreren fra Venstre kunne berolige ham med, at regeringen ville sørge for, at de under krigen byggede skoler ikke ville blive tilbagegivet mindretallet.⁶⁵ Derfor var man blandt rigsdagsmedlemmerne godt klar over, at mange privatskoler ville få visse økonomiske problemer på grund af de tyskejede pantebreve, ligesom man forudså, at de nybyggede skoler ville blive frataget mindretallet, men den meget store tilbagebetaling Revisionsudvalget forlangte, havde man ikke fornemmet.

Staten kræver tilbagebetaling af penge overført til skolerne over kronkonto IV

Efter krigen oprettedes Revisionsudvalget for tyske betalinger for at gennemføre en priskontrol af de betalinger til danske virksomheder, som tyskerne havde udbetalt over nationalbanken. Hovedformålet med udvalgets arbejde var at se på de danske firmaers fortjeneste og deres udnyttelse af besættelsen til egen økonomisk fordel, og udvalgets arbejde var derved forbundet med de to værnemagerlove, der blev vedtaget i efteråret 1945.⁶⁶

Til leder af Revisionsudvalgets sekretariat og kontaktperson mellem ministerierne og udvalget og, hvis man skal tro det omfattende arkiv-

⁶⁵ *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget. 97.de ordentlige Samling 1945-46. 5.2.1946, spalte 2282*

⁶⁶ Ifølge lov nr. 330 af 12.7.1945 om Revision af visse tyske betalinger, § 2, skulle handelsministeriet efter samråd med finansministeren, justitsministeren og Danmarks nationalbank nedsætte et udvalg, Revisionsudvalget for tyske betalinger, hvis kompetencer og arbejdsområder blev stadfæstet i de to værnemagerlove, Lov nr. 499 af 9.10.1945 om Avancebegrænsning vedrørende visse leverancer og arbejder m.v. og Lov nr. 500 af 9.10.1945 om Tilbagebetaling af fortjeneste ved erhvervsvirksomhed m.v. i tysk interesse.

materiale om udvalget, jeg har gennemset, afgørende for udvalgets behandling af skolesagerne, udpegedes i 1945 den 29-årige sekretær i handelsministeriet, Kjeld Gleerup. Hans titel i Revisionsudvalget var kontorchef, en stilling som man i embedsstanden normalt forbinder med en anden aldersklasse og forsigtigere stil end den Gleerup repræsenterede.⁶⁷ Gleerup sad i Revisionsudvalget i hele dets funktionsperiode 1945-1960. Officiel leder af udvalget var fra 1945 Axel Odel, som 1. juli 1947 afløstes af bankinspektør Arne Eken. Nævnets øvrige medlemmer var en kontorchef fra handelsministeriet, chefen for krisepolitiet, en direktør i Nationalbanken, en afdelingschef fra finansministeriet, en underdirektør i prisdirektoratet, direktøren for direktoratet for vareforsyning og direktør Ejnar Thorsen fra entreprenørfirmaet Monberg & Thorsen A/S.

Ved de ugentlige udvalgsmøde kunne der behandles op til 100 sager, og da det er lidet sandsynligt at medlemmerne, som havde store og magtfulde stillinger andet steds i samfundet, havde tid eller kapacitet til at sætte sig ind i detaljer om sagerne, var Gleerups forhåndsoplæg til møderne alt afgørende.

Kendelserne fra Revisionsudvalget kunne ankes til et særligt nævn, hvor formanden var præsidenten for Østre Landsret, Kai Mundt, og de to øvrige medlemmer direktøren for statsprøveanstalten og en professor i nationaløkonomi. Kendelserne kunne ikke indankes for domstolene, men der var mulighed for inden 14 dage fra afsigelse af udvalgets kendelse at indbringe sagen for domstolene for at prøve om sagen hørte under Revisionsudvalgets område.

Både under og efter krigen havde der hos danske myndigheder været fokus på de penge, der tilflød de tyske privatskoler, uden at myndighederne havde haft et præcist kendskab til omfanget. Først ved omfattende afhøringer af ledende personer inden for det tyske mindretal omkring årsskiftet 1945/1946 og foråret 1946, havde man fået et dybere kendskab til størrelsesordenen.⁶⁸ For at fastfryse skoleforeningernes værdier indtil dette spørgsmål var helt afklaret, havde undervisningsministeriet allerede i december 1945 pålagt skoleforeningerne, at bygningerne ikke måtte sælges eller pantsættes.

⁶⁷ Gleerup fortsatte sideløbende med sit arbejde i Revisionsudvalget sin karriere i handelsministeriet, hvor han i 1958 udnævntes til ekspeditionssekretær. I 1961 blev han kontorchef i undervisningsministeriet og fra 1974 til pensionering i 1984 direktør for Rigshospitalet.

⁶⁸ RUTS, pakke 451, samlemappe.

Den 9. maj 1946 forelå politimester Ernst Brix's rapport om penge-transaktionerne over kronekonto IV til de tyske skoler i Sønderjylland, og den 21. juni 1946, altså inden loven om de tyske privatskolers vedtagelse 12. juli 1946, indkaldte departementschef Barfod til et møde, hvor bl.a. repræsentanter for finansministeriet og justitsministeriet, Kommissarius Jens Herfelt, kontorchef Duborg fra handelsministeriet og Brix var til stede. Emnet for mødet var, om man kunne få det over kronekonto IV udbetalte beløb til det tyske mindretals skoler, både til nybygninger og til drift, tilbagebetalt ved at overtage skolebygningerne.⁶⁹

Ved mødet blev det straks fastslået, at konfiskationsloven kun kunne bruges til at overtage de tyskejede pantebreve i skolebygningerne, hvilket ikke ville ramme de nybyggede skoler

Spørgsmålet, om der efter lov nr. 500 af 9. oktober 1945, som Revisionsudvalget arbejdede efter, kunne rejses tilbagebetalingskrav, blev pure afvist af handelsministeriets repræsentant, kontorchef Duborg. Loven var vedtaget i handelsministeriets regi, og da Duborg repræsenterede dette ministerium som næstformand i Revisionsudvalget 1946-1950, vejede hans udtalelse tungt: "Skal tilbagebetalingsloven benyttes, må det være § 10, men bestemmelsen tager ikke sigte på de heromhandlede forhold og kan næppe fortolkes således, at der i denne lov er hjemmel for kravet." Hans forslag var en helt ny lov med speciel sigte på de tyske skoler eller en retssag mod Schatzamt. Heller ikke finansministeriets repræsentant mente, at loven gav hjemmel, de andre, som anså sig selv som mindre sagkyndige på loven, så derfor som eneste udvej, at sagen indbragtes for domstolene med krav om erstatning. Alene Barfod fastholdt muligheden af, at sagen måske skulle gå over Revisionsudvalget, og derfor enedes man om at spørge udvalget, om de mente, at lov nr. 500 kunne anvendes i dette tilfælde.

Allerede den 27. juni 1946 behandlede Revisionsudvalget denne henvendelse. Af både mødeindkaldelse og -referat fra Revisionsudvalget fremgår det, at overskriften for dette punkt var: "De under krigen i Sønderjylland opførte skolebygninger," mens der i det tilhørende bilag var tale om både nybyggeri og drift.⁷⁰ Hverken i mødereferatet eller i Glerups svarbrev til Barfod fremgår det, om udvalget var blevet orienteret om denne diskrepans mellem overskrift og bilag. I svarbrevet til Barfod orienterede Glerup om, at udvalget havde været enige om,

⁶⁹ Brev af 14.6.1946 fra undervisningsministeriet til handelsministeriet og mødereferat af møde 21.6.1946. RUTS, pakke 451, samlemappe

⁷⁰ Referat af udvalgsmøde nr. 35 27.6.1946. Rigsarkivet, Revisionsudvalget for tyske betalinger, arkivnr. 1508, Mødereferater (RUMØ),

at de af skolerne "modtagne betalinger ... skønnes at være omfattet af tilbagebetalingspligten i § 10 i nævnte lov nr. 500." Han henviste i den forbindelse til, at handelsministeren ved forelæggelsen af lovforslaget om § 10 havde udtalt, at der var tale om "en opsamlingsparagraf, der omfatter alle, som i øvrigt har haft økonomisk mellemværende med tyskerne."⁷¹ Ud fra denne fortolkning, var der nok ikke mange i Danmark, der kunne siges at falde uden for Revisionsudvalgets område. Jeg mener dog ikke, at det klart fremgår af lovteksten i § 10, at denne fortolkning var korrekt, og at teksten i hvert fald havde givet mulighed for den udlægning, at kun det under krigen øgede driftstilskud skulle tilbagebetales, mens nybygningerne skulle afleveres til staten. Det var i øvrigt også denne løsning som privatskoleforeningerne selv foreslog.⁷²

Ved en tillægslov af 12. juli 1946 havde Revisionsudvalget fået bemyndigelse til at kræve et beløb, der skønnedes at svare til det beløb, som udvalgets endelige afgørelse udsagde, deponeret i Nationalbanken. Derfor udsendte Revisionsudvalget i perioden 17. september til 21. oktober 1946 brev til samtlige tyske privatskoler i Sønderjylland om deponering af et skønnet tilbagebetalingsbeløb på i alt 3.038.000 kr., varierende fra 12.000 kr. til 495.000 kr.⁷³ I beløbet var medregnet nybygninger og samtlige driftsudgifter fra 5. marts 1941 til 5. maj 1945. Der var således ikke fratrukket "normale" driftsudgifter, som skolerne havde fået overført fra Tyskland inden krigens start. Denne regning

⁷¹ Brev af 28.6.1946 fra Revisionsudvalget til undervisningsministeriet. RUTS, Pakke 451, samlemappe.

⁷² Lov nr. 500 af 9.10.1945: § 10. Personer, Firmaer eller juridiske Personer, som i øvrigt har haft økonomiske Mellemværender med den tyske Værnemagt, denne tilsluttede Organisationer eller andre Organer for det tyske Rige eller med tyske Firmaer her i Landet eller med danske Personer eller Firmaer, som har udført Arbejde for den tyske Værnemagt eller denne tilsluttede Organisationer eller andre Organer for det tyske Rige, eller som paa andet Grundlag end foran nævnt, direkte eller indirekte, har modtaget Betalinger fra Tyskland eller fra noget af den tyske Værnemagt besat Omraade, kan tilpligtes at tilbagebetale til Statskassen den Del af den derved oppebarne Indtægt, som ligger udover, hvad der under Hensyn til Forholdene i det enkelte Tilfælde maa anses for passende.

Foranstaaende Bestemmelser finder tilsvarende Anvendelse paa enhver, der her i Landet har bestyret Kantiner ved tyske Kaserner, Forlægninger, Værnemagts hjem og lignende eller ved Entreprenør- eller Byggearbejdspladser for tysk Regning, eller som har leveret Varer til saadanne Kantiner, dog saaledes, at den her i Landet opnaaede Fortjeneste i intet Tilfælde maa overstige den efter § 9 tilladte Fortjeneste.

⁷³ Mødeindkaldelse af 4.1.1947 for Revisionsudvalget til møde 9.1.1947. RUTS, pakke 451.

til skolerne blev udsendt af Gleerup, før det egentlige Revisionsudvalg havde behandlet sagen.

Men inden det første brev var sendt ud, havde Berlingske Tidende allerede 11. september 1946 en stort opsat artikel med overskriften: "60 tyske Privatskoler skal tilbagebetale 7 mill. Kr. Hvis Pengene ikke skaffes, beslaglægges Skolebygningerne og sælges ved Tvangsauktion." I artiklen er Gleerup flittigt citeret, så man må formode det er ham, der har lækket oplysningerne, selvom beløbet og øvrige oplysninger i artiklen er stærkt overdrevne.

I brevet fra Revisionsudvalget fik skoleforeningerne 8 dage til at deponere beløbet i Nationalbanken. Da ingen af beløbene blev indbetalt inden fristens udløb, blev skolerne beslaglagt og bankdirektør Nis Erichsen, som i forvejen var indsat som administrator for Schatzamt, blev nu også indsat som administrator for skolebygningerne. Nis Erichsen var en af høgene over for det tyske mindretal, og som administrator sad han med i alle forsamlinger, som skulle afgøre skolernes fremtid, og for ham var det en hjertesag at hindre de tyske privatskoler i at genopstå.

Få uger efter at Revisionsudvalget havde beslaglagt skolebygningerne, udsendte Kommissarius et brev til de 35 skoleforeninger, hvor Kommissarius havde pant i bygningerne, og meddelte dem, at i betragtning af at bygningerne var beslaglagt af Revisionsudvalget, måtte han anse pantebrevene for misligholdt, hvorfor han krævede dem indløst til pari. Dermed havde han yderligere øget tilbagebetalingskravet med pantebrevenes pålydende af 870.000 kr.⁷⁴

Den 9. januar 1947 afsagde Revisionsudvalget så kendelse imod de sønderjyske tyske privatskoler, og i denne afgørelse var det endelige krav fra Revisionsudvalget en tilbagebetaling af 3.518.482 kr.⁷⁵ Ved fremlæggelsen af sagerne for Revisionsudvalget påstod Gleerup "at der kun i ganske få tilfælde er indløbet protester mod deponeringskravene, og deraf kun enkelte, der er holdt i aggressiv form" og "at man fra tysk side ikke stiller sig uforstående overfor Revisionsudvalgets krav, og at man ikke er særlig interesseret i at opretholde de tyske privatskoleforeninger, idet børnene, der modtog tysk skoleuddannelse har vanskeligt ved at opnå stillinger i Danmark efter endt skolegang."⁷⁶ Hvad Gleerup

⁷⁴ KA, journalsager (k-sager), K 8422 Tyske skoler i Sønderjylland.

⁷⁵ RUTS. Pakke 451. I beløbet, der var udbetalt over kronkonto IV til Schatzamt til videregivelse til skolerne, blev fratrukket den del af Schatzamts millionformue, der beregnedes henregnet til skolerne, ligesom det danske statstilskud til skolerne, der skulle have være udbetalt for 1944 og 1945 blev fratrukket i den endelige opgørelse.

⁷⁶ RUMØ, møde nr. 56 19.12.1946

bygger disse oplysninger på, vides ikke, og de er i hvert fald ikke i overensstemmelse med det meget store arkivmateriale, jeg har gennemset, hvor forbitrelsen i det tyske mindretal over denne afgørelse var stor.

To af sagerne (Burkal og Møgeltønder) blev som prøvesag af skoleforeningerne appelleret til ankenævnet, men ankenævnet stadfæstede kendelsen.

Dermed var i praksis bygningerne uden for skoleforeningernes rækkevidde, hvis ikke der fra politisk side blev grebet ind.

Året efter, i januar 1948, blev Sankt Petri skole af Revisionsudvalget dømt til at tilbagebetale de tidligere anførte 993.175 kr. Men inden da havde pastor Görnandt, kongens kabinetssekretær og undervisningsministeriet protesteret mod kravet. En delegation fra undervisningsministeriet, bestående af den anden departementschef i ministeriet, Paludan-Müller, og den tidligere undervisningsminister 1942-43, undervisningsinspektør Højberg Christensen, havde i oktober 1947, altså før regeringsskiftet i november 1947, møde med Revisionsudvalget for at undtage skolen fra tilbagebetalingskravet. Det var bemærkelsesværdigt, at udvalget overhovedet tillod dette fremmøde, idet de normalt traf beslutningerne uden at høre nogen parter i sagerne. Undervisningsministeriets indgriben rystede enigheden i udvalget så meget, at ved den endelige afgørelse i januar 1948 stemte formanden og repræsentanten for finansministeriet for et tilbagebetalingskrav udgørende differencen mellem det af skolen under krigen fra kronekonto IV modtagne beløb og det inden 1940 fra Tyskland modtagne driftstilskud, mens resten stemte for tilbagebetaling af hele beløbet modtaget over kronekonto IV, under henvisning til, at sagen lå helt parallelt med sagen om skolerne i Sønderjylland, og derfor måtte afgørelsen være den samme.⁷⁷ Sagen blev anket, men ankenævnet stadfæstede dommen.

Undervisningsministeriet forsøger at gribe ind

Som det ses af lovgivningen fra sommeren 1946, havde det været politikernes og undervisningsministeriets mening at få de tyske privatskoler under stram kontrol, men ikke at udradere dem, som det næsten var sket i efteråret 1946.

Ved årsskiftet 1946/47 var der oprettet 5 nye privatskoler i Sønderjylland, alle i lejede lokaler og under primitive former. Det drejede sig om skolerne i Vennemose, Sønderborg, Sæd pr. Tønder, Tønder, og Hader-

⁷⁷ RUMØ, møde nr. 88 23.10.1947, møde nr. 89 30.10.1947 og møde nr. 97 8.1.1948

slev.⁷⁸ Skolerne var små og kun ca. 200 elever frekventerede dem. På det tidspunkt var der materiale-mangel i hele landet, så nye skolebygninger kunne ikke bygges, og samtidig stod de fleste af de beslaglagte private tyske skoler tomme, efterhånden som de tyske flygtninge, der havde været indkvarteret der, blev samlet i større lejre.

Departementschef Barfod henvendte sig derfor i december 1946 til Gleerup i Revisionsudvalget og anmodede om, at de tidligere skoleforeninger fik lov at leje de tomme skolebygninger, så de kunne genoptage undervisningen.⁷⁹ Dette afviste Gleerup på det bestemteste, idet han refererede til handelsministeriets instrukser og fremførte, at meningen med beslaglæggelsen netop var, at skolerne fratoges rådighedsretten over bygningerne. Men så let gav Barfod sig ikke. Han fik undervisningsminister Mads Hartling aktiveret, og den 6. januar 1947 skrev denne til Revisionsudvalget som følger: "Man skal herved meddele, at undervisningsministeriet er interesseret i, at der ikke lægges de tyske skolekredse, der ønsker at leje de hidtidige tyske privatskoler til brug for fremtidige tyske privatskoler, hindringer i vejen. Man skal derfor henstille, at der gives sådanne kredse, der tilbyder en passende leje for de beslaglagte skolebygninger for at benytte dem til privatskoler, lejlighed til at afslutte lejemål herom."⁸⁰ Modsvaret fra Gleerup kom allerede den 21. januar, hvor han indkaldte repræsentanter fra handelsministeriet, finansministeriet, Kommissarius og undervisningsministeriet og bankdirektør Nis Erichsen som administrator af bygningerne.⁸¹ Temaet for mødet var udelukkende, hvordan man hindrede, at de sønderjyske skoleforeninger overtog skolebygningerne igen. Alle var enige, også fuldmægtigen fra undervisningsministeriet om end noget tøvende, at det kunne gøres ved at lade finansministeriet hurtigst muligt sætte bygningerne til tvangsauktion. Og hvis dette ikke skete hurtigt nok, bl.a. hvis skoleforeningerne ankede kendelserne, så kunne bankdirektør Nis Erichsen, som administrator af bygningerne, sætte lejen så højt, at det var umuligt for skoleforeningerne at betale lejen. Planen virkede, for selv om mange af bygningerne stod tomme i flere år, blev ingen af dem nogensinde udlejet til de tyske skoleforeninger. Men undervisningsministeriets fuldmægtig havde tilsyneladende ikke evnet at formidle dette

⁷⁸ Politirapport af 8.2.1947 og brev af 16.12.1946 fra undervisningsministeriet til udenrigsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

⁷⁹ Brev af 21.12.1946 fra Revisionsudvalget til handelsministeriet. RUTS, pakke 451.

⁸⁰ UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele, pakke 8.

⁸¹ Referat af 31.1.1947 af møde 21.1.1947, udfærdiget af handelsministeriets referent. RUTS, pakke 451

budskab op til Barfod, for minister Hartlings skrivelse blev senere flittigt brugt af udenrigsministeriet og undervisningsministeriet, for at demonstrere dansk imødekommenhed, når der rejstes kritik, såvel fra danske kredse som fra sydslesvigske og de engelske besættelsesmyndigheder i Tysklands side, over, at skoleforeningerne ikke kunne leje bygningerne.⁸²

I marts 1948 var der indløbet så mange protester til undervisningsministeriet om, hvor umuligt det var for de tyske skoleforeninger at leje eller købe de tidligere skolebygninger, at undervisningsminister Hartvig Frisch 18. marts 1948 sendte brev til finansministeriet om at tillade skoleforeningerne at købe de tidligere tyske skolebygninger, og samme dag sendte ministeriet en kopi af brevet af 6. januar 1947 fra den tidligere undervisningsminister til Revisionsudvalget for at huske dette på denne henvendelse om, at man skulle udleje de tidligere skolebygninger til skoleforeningerne, hvis disse ønskede det.⁸³ Ingen af brevene havde dog nogen effekt.

Sankt Petri skole havde ved skoleårets start i 1946 kun 107 elever, ligeledes sammensat af danske og tyske statsborgere og ikke-tyske flygtninge fra Baltikum og Polen, som var ankommet til København sammen med de tyske flygtninge i 1945; men den var stærkt trængt økonomisk.⁸⁴ Det der i sidste ende reddede skolen var den erstatning staten gav skolen for husning af tyske flygtninge efter krigen, og ved den købssum Københavns kommune betalte for den nu ikke længere af Sankt Petri skole benyttede pigeskolebygning.

I foråret 1947 bøjede skolen sig for undervisningsministeriets krav og indførte dansk som undervisnings- og eksamenssprog undtagen i tysk og religion, hvor tysk stadig var undervisningssprog. Dermed generhvervedes eksamensretten til mellemskole- og realeksamen, men ikke til studentereksamen. Uden eksamensret havde der formentlig ikke været noget elevgrundlag for St. Petri skole i København.

Men skolens endelige overlevelse skyldes sandsynligvis, at Revisionsudvalget først i januar 1948 afsagde sin kendelse om tilbagebetaling af næsten 1 million kroner, for på det tidspunkt havde Danmark fået en politisk ledelse, som var indstillet på at redde det tyske skolevæsen ved

⁸² Blandt andet blev oplysningen givet i et af udenrigsministeriet udfærdiget memorandum til englænderne ved konferencen i London i oktober 1948 om Sydslesvig. Memorandum af 13.10.1948. UM, j.nr. 7.x.9.u. Beslaglæggelse af de tyske mindretalskoler i Nordslesvig.

⁸³ UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

⁸⁴ Lehmann 1975, s. 237-239

aktiv indgriben, og som havde den politiske vilje til at ignorere presset fra de yderligtgående dansk-nationale.

En redningsaktion under en ny regering

13. november 1947 skiftede regeringsmagten fra Venstre til Socialdemokratiet. H.C. Hansen blev finansminister og fik dermed som sit ressortområde inddrivelsen af tilbagebetalingskravet til de tyske skoler som dømt af Revisionsudvalget, og Hartvig Frisch blev undervisningsminister med skolernes fremtidige eksistens i sit regi. Den socialdemokrat, der i de tidligere år havde markeret sig som førende modstander af de tyske skoler, og som havde været fremtrædende medlem af skolekommissionen af 17. juli 1945, Frede Nielsen, blev nok kirkeminister, og forsøgte fra denne position at blande sig i skolernes forhold, men uden større held.

Frede Nielsen lagde ellers stærkt ud ved allerede fra årsskiftet 1947/1948 at bede udenrigsministeriets specialist i de sønderjyske forhold, Troels Fink, om at udarbejde et memorandum om de aktuelle skoleforhold i Sønderjylland, uden at Frede Nielsen på forhånd havde konfereret med nogle af de andre ministre.⁸⁵ Som forventet ud fra tidligere memorandaer af samme forfatter, var Troels Fink tilhænger af, at man lod forholdene fortsætte uforandret, dvs. ingen kommunale tyske skoler, tyske privatskoler tilladt, hvis mindretallet selv kunne organisere det, idet han, måske af uvidenhed, hævdede, at beviset for at mindretallet ikke ønskede private skoler var, at selvom de kunne, havde de ikke tilbagekøbt de tyske skolebygninger.⁸⁶

Heller ikke administrator Nis Erichsen havde ligget på den lade side. Det nøjagtige forløb kan dog ikke dokumenteres, da alle journalsager i finansministeriet om de tyske privatskoler ifølge Rigsarkivets hjemmeside er kasseret.⁸⁷ 14. november 1947, dvs. dagen efter den nye regerings

⁸⁵ Udenrigsminister Gustav Rasmussens interne kommentarer på brevveksling med undervisningsministeriet 16-18.2.1948. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjyske landsdele.

⁸⁶ Memorandum af januar 1948 af Troels Fink. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjyske landsdele

⁸⁷ Finansministeriets journalnumre på de tyske skoler havde startbogstaverne ATa, ATb, ATc, men Ifølge rigsarkivets hjemmeside er der ingen journalsager med finansministeriets j.nr. ATa, ATb, ATc og FU, bortset fra en prøvepakke, som er mærket: Prøver på kasserede sager: ATa., ATb, ATc og FU-sager. Denne pakke findes i arkiv nr. 1176. Statsaktivforvaltningen, 4. statsaktivkontor, 1946-1957. Ingen af disse prøver på kasserede sager omhandler de tyske skoler. Det fremgår ikke af hjemmesiden, om det er finansministeriet eller rigsarkivet, som har kasseret journalsagerne.

tiltræden, bad finansministeriet Nis Erichsen om at forespørge samtlige sønderjyske kommunalbestyrelser om behovet for tyske privatskoler. Om den nye finansminister, H.C. Hansen, har medvirket til eller været medvidende om dette initiativ vides af ovennævnte grund ikke.⁸⁸ Allerede i december 1947 kunne Erichsen melde finansministeriet det i betragtning af kommunalbestyrelsernes overvældende danske majoritet forventede svar, at alle kommunalbestyrelser, der havde svaret tilbage, nemlig 45 af 47, ikke mente, at der var brug for skolebygningerne til undervisningsformål for det tyske mindretal. Undersøgelsen blev selvfølgelig angrebet i den tysksindede presse syd og nord for grænsen, men også i dele af den dansksindede presse var denne undersøgelse for suspekt og blev her stærkt kritiseret.⁸⁹

Men det afgørende vendepunkt i skolesagen kom, da de sønderjyske mindretals-skoleforeninger, som havde sluttet sig sammen i "Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig" med Dr. Waldemar Reuter som formand, i januar 1948 henvendte sig direkte til undervisningsminister Hartvig Frisch og finansminister H.C. Hansen.⁹⁰ De fik en aftale i stand om at forelægge de to ministerier en plan over, hvilke tyske privatskoler, de ønskede at genovertage, og hvordan en afdragsordning med hensyn til tilbagebetalingskravet eventuelt kunne se ud.

Den 14. april 1948 nedsatte regeringen et udvalg vedrørende de tyske skoleforeninger m.v., som skulle løse problemerne ved genoprettelsen af det tyske privatskolevæsen, inklusiv en vis genovertagelse af skolebygninger, i relation til tilbagebetalingskravet fra Revisionsudvalget og konfiskationen af pantebrevene.

Udvalgets formand var Barfod fra undervisningsministeriet, de andre medlemmer var embedsmænd fra finansministeriet, handelsministeriet og Kommissarius, administrator af skolerne Nis Erichsen og endelig de tre sønderjyske amtsskolekonsulenter. På det tidspunkt var der stadig kun 5 private tyske skoler i funktion med i alt ca. 250 elever.

Allerede ved første møde i udvalget betegnede Barfod Nis Erichsens undersøgelse fra november 1947 (om manglende behov for tyske privatskoler) som uden værdi og fremhævede, at hvor behovet var der,

⁸⁸ Forløbet er beskrevet i en udateret redegørelse til Udvalget af 14. april 1948. KA, journalsager (k-sager), K 8422 Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig, K 6510 Tyske skoler, Den tyske folkehøjskole i Tinglev.

⁸⁹ Bl.a. skarpt kritiseret af redaktør Bjørn Svensson i den dansksindede avis *Dannevirke* 20.1.1948.

⁹⁰ Denne og de følgende oplysninger om Udvalget af 14. april 1948 og dets resultater er fra KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

skulle de tyske privatskoler søges genoprettet, og hvor der ikke var behov for tyske privatskoler, skulle de tidligere tyske skolebygninger tilbydes kommunerne. Her var lokalebehovet enormt, på grund af de mange indmeldinger af tidligere elever fra de tyske skoler. Dermed var linjen lagt for udvalgets arbejde, selvom nogle af medlemmerne, specielt Nis Erichsen og amtsskolekonsulenterne var modstandere af en overdragelse af skolebygninger til de tyske privatskoler.

Problemet for udvalget var nu inden for rammerne af den eksisterende lovgivning at få denne kabale til at gå op. Det skete ved følgende løsning, idet finansministeriet havde taget pant i skolebygningerne som sikkerhed for Revisionsudvalgets krav, dog at dette pant kom efter kreditforeningers og Kommissarius' pantebreve:

1. De tyske privatskoler kunne genovertage visse skolebygninger med lovhjælp i tekstanmærkning nr. 5 til § 26 på finansloven 1947/48, hvorved "finansministeriet bemyndiges til, når det på fyldestgørende måde er oplyst, at der ikke ved tvangsrealisation af et pant kan ventes opnået dækning for statskassens krav, at træffe en ordning for gældsforholdets afgørelse uden tvangsauktion." Betingelsen var, at privatskolerne på forhånd kunne dokumentere behovet for skolen ved forhåndstilmelding af et passende antal elever.

2. De øvrige skolebygninger sættes på tvangsauktion, hvor Kommissarius og finansministeriet på forhånd aftalte, hvem af dem, der skulle byde på bygningen, og da finansministeriets og Kommissarius samlede krav altid var langt højere end det beløb, der kunne fås ved en tvangsauktion, var man sikker på, at enten Kommissarius eller finansministeriet ville få tillagt bygningen som ufyldstgjort panthaver. Bygningen skulle så videresælges til kommunerne, og hvis disse ikke ønskede dem, til private. Provenuet ved salget skulle primært gå til dækning af Kommissarius pantebreve, og hvis der var noget yderligere til overs, skulle det tilfalde finansministeriet.

De tyske skoleforeninger startede med at ønske 28 skolebygninger tilbageført til brug for tyske privatskoler og yderligere 19 bygninger til andre kulturelle formål, og dette omfattende ønske var tæt på at stoppe al videre forhandling i udvalget. Den tyske skoleforening besindede sig dog og under udvalgets krav om at stille med forhåndstilmeldinger af elever til privatskolerne, blev deres endelige ønske 18 skolebygninger, hvor der forelå forhåndstilmeldinger af fra 14 til 49 elever for hver skole, i alt ca. 350 børn. Forklaringen på det beskedne antal forhåndstilmeldinger, som Deutscher Sprach- und Schulverein gav, lyder sandsynlig, nemlig, en vis tilbageholdenhed hos det tyske mindretal med at skille

med deres tyskhed, bl.a. fordi stemningen var imod dem, at myndighederne ved afgørelser i prøveløsladelsessager spurgte efter sindelag, sprog og skolegang, og at enkeltpersoner frygtede at blive hængt offentligt ud.⁹¹

I indstillingerne om genovertagelse af skolebygninger, havde skoleforeningerne angivet forslag til finansiering. De ville overtage de eksisterende kreditforeningspantebreve og differencen mellem disse og de af skoleforeningerne lavt ansatte vurderinger af bygningerne, skulle finansieres ved at udstede pantebreve med 10 års afbetaling og 3 % rente til finansministeriet. I overdragelsesprisen skulle der ske fradrag af eventuelt krav mod udvalget for indkvarteringserstatning eller andre offentlige myndigheder (flygtningeindkvartering, dansk politi- og militæranvendelse af bygningerne). Overskud ved administrationen af bygningerne 1945-1948 skulle udbetales skoleforeningerne som driftskapital, og der skulle ske tilbagelevering af inventar i skolerne.

Heroverfor indstillede et enigt udvalg, dog vedlagt en skriftlig indsigelse fra bankdirektør Erichsen, at 10 skolebygninger blev tilbudt skoleforeningerne til en vurderingspris, som udvalget selv foranstaltede gennemført. Finansieringen skulle ske ved, at 1/3 af vurderingsprisen dækkedes med almindelige realkreditlån, 1/3 dækkedes af et 4 % pantebrev til staten og den sidste 1/3 skulle skoleforeningen selv skaffe.⁹²

Nis Erichsen var imod forslaget, idet han gik ind for en væsentligt strammere kurs over for mindretallet. Han ønskede således en udtalelse fra politimestrene om risikoen for, at genåbningen af et større antal skoler ville give anledning til uønskede episoder fra visse kredse af befolkningen, før udvalget traf sin endelige beslutning.⁹³

Udvalgets forslag blev behandlet på et ministermøde i august 1948 og vedtaget af dette.⁹⁴ Kort efter fratrådte Nis Erichsen som administrator af de tyske skoler og som medlem af 14. april-udvalget pga. helbreds-

⁹¹ Brev af 19.6.1948 fra Deutsche Schul- und Sprachverein til udvalget vedrørende de tyske privatskolebygninger i Nordslesvig. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler.

⁹² Indstilling af 28.7.1948 fra Regeringsudvalget af 14. april 1948. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig. Og Brev af 20.7.1948 fra Nis Erichsen til udvalget. Landsarkivet i Aabenraa, Bankdirektør Nis Erichsens privatarkiv, arkivnr. RA151, Schatzamt, Deutsche Selbsthilfe og 14. april udvalget 1946-1956, acc. 1988/4, J.nr. 2002-374-305 (NE).

⁹³ Brev af 31. august 1948 fra finansministeriet til Nis Erichsen. NE.

⁹⁴ Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, arkivnr. 500, kasse 1565, ministermøder. (ABAMØ)

problemer, og fhv. borgmester Holger Fink, Aabenraa, udnævntes til hans efterfølger begge steder.⁹⁵

Det skulle vise sig, at det endelige forslag fra regeringen blev betydeligt mere fordelagtigt for skoleforeningerne end 14. april-udvalgets. Den 4. november 1948 meddelte finansministeriet Deutscher Schul- und Sprachverein, at tolv skolebygninger, altså 2 mere end udvalget havde indstillet, ville blive tilbudt mindretallet til overtagelse på endnu ikke nærmere angivne betingelser, og samtidig anmodede ministeriet administrator Holger Fink om at tage de første skridt til tvangsauktion over de resterende 46 skolebygninger.⁹⁶ Tvangsauktionerne skete i løbet af 1949, og finansministeriet og Kommissarius aftalte på forhånd, som foran beskrevet, hvem der skulle byde på bygningerne. Der var da heller ingen andre, der erhvervede disse bygninger selv om i enkelte tilfælde andre, herimellem tidligere privatskoleforeninger, bød på bygningerne. Kommissarius' krav, som var begrundet i en tinglyst pantehæftelse, gik altid forud for finansministeriets krav.⁹⁷ Dvs. Kommissarius' krav blev stort set indfriet, mens kun en beskedent del af finansministeriets/Revisionsudvalgets krav blev dækket.

I januar 1949 sammentrådte 14-april udvalget for at fastsætte de priser for skolebygningerne, som de tyske privatskoleforeninger skulle betale, og her lagde man sig ret tæt på de vurderingspriser, udvalget selv havde fået foretaget. På samme møde kunne Barfod meddele, at finansministeriet stærkt overvejede at tilbyde mindretallet endnu en skolebygning, nemlig Sdr. Vilstrup skole, hvilket bestemt ikke havde opbakning i udvalget. Det ændrede dog ikke finansministeriets mening, og 4. februar 1949 meddelte ministeriet Deutscher Schul- und Sprachverein, at også skolebygningen i Sdr. Vilstrup ville blive tilbagegivet.⁹⁸ Stemningen i Sønderjylland var afgjort imod regeringens forsøg på at genetablere det tyske skolevæsen, og en af de mest markante modstandere var politimester Brix i Aabenraa, som 17. februar 1949 sendte en meget lang rædselsindberetning til justitsministeriet, udenrigsministeriet og til kirkeminister Frede Nielsen, om de tyske skolers massive forsøg på for-

⁹⁵ Nis Erichsen havde på det tidspunkt været syg og hospitalsindlagt, men om hans tilbagetræden reelt skyldtes helbredsproblemer eller om han blot følte sig i mindretal og i et uoverstigeligt modsætningsforhold til de øvrige, vides ikke. Han døde i 1960, 77 år gammel.

⁹⁶ KA, Journalsager (D-sager). D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

⁹⁷ Brev af 2.5.1949 fra finansministeriet til Kommissarius. KA, Journalsager (D-sager). D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

⁹⁸ KA, Journalsager (D-sager). D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler.

tyskning af landsdelen fra 1920, og deres fortsatte nazistiske prægning ved de personer, der nu forsøgte at genrejse skolerne.⁹⁹ Justitsministeriet sendte rapporten videre til finans- og undervisningsministeriet, men det fik ingen konsekvenser, for hverken finans- eller undervisningsministeren skiftede spor.

Hvordan tilbagegivelsen af skolebygningerne i praksis skulle ske, anførtes i et brev af 12. maj 1949 fra H.C. Hansen til Deutscher Sprach- und Schulverein.¹⁰⁰ Bygningerne kunne overtages straks, når skoleforeningerne havde udstedt et pantebrev, rente 3 %, til staten på differencen mellem de eksisterende prioriteter i ejendommene og købsprisen. Inden for et år skulle bygningerne omprioriteres, bl.a. for at Kommissarius' prioriteter kunne indfries. Omprioriteringen skulle ske ved størst muligt kreditforeningslån og ved lån efter friskoleloven og begge disse lån skulle indbetales til statskassen, som derefter ville udrede Kommissarius' krav. Restbeløbet dækkedes ved et statslån til 3 % i rente og med afdrag over 10 år, og hvis Kommissarius krav ikke var dækket af indbetalingen til statskassen, afholdt finansministeriet restbetalingen til Kommissarius.¹⁰¹ Det var en tydelig forbedring af 14. april-udvalgets betalingsforslag, for skolerne skulle nu ikke længere selv sørge for finansiering af den sidste 1/3 af købsprisen. Eventuel erstatning til skolerne pga. indkvartering af flygtninge, beslaglæggelse til politi og militær osv. blev afskrevet på Revisionsudvalgets krav og modregnedes ikke i den sum skolerne skulle betale for bygningerne, ligesom kun inventaret i skolerne tilbagegaves, hvis det kunne genfindes.

For 3 af de 13 skoler, Broager, Rinkenæs og Padborg, nedsatte finansministeriet den pris som 14-april-udvalget havde foreslået.¹⁰²

Ved et ministermøde den 15. oktober 1949 fik undervisningsminister Hartvig Frisch regeringens tilslutning til, at de 13 tyske skoler fik et ekstraordinært forhånds-statstilskud til driften, for derefter på sædvanlig måde at få statstilskuddet efterfølgende.¹⁰³ Teknisk blev tilskuddet forklaret med, at det statstilskud, som skolerne skulle have haft for 1944/45,

⁹⁹ Breve af 17.2.1949 og 4.3.1949 fra politimester Brix til legationsråd Dons Møller. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

¹⁰⁰ KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

¹⁰¹ Brev af 10.9.1949 fra finansministeriet til Kommissarius. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

¹⁰² Breve af 1.7.1949 og 10.9.1949 fra finansministeriet til Deutscher Sprach- und Schulverein. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

¹⁰³ ABAMØ.

Tabel 4: Priskrav for de 13 tilbagegivne tyske skolebygninger (kr.) *)

<i>Skole</i>	<i>Skoleforeningens tilbud</i>	<i>Vurderingspris</i>	<i>14. april-udvalgets pris</i>	<i>Regeringens pris</i>
Brunde	33.000	37.000	37.000	37.000
Bylderup	33.500	40.000	40.000	40.000
Løgumkloster	18.000	30.000	30.000	30.000
Tinglev	61.500	100.000	100.000	100.000
Uge	16.500	26.000	26.000	26.000
Broager	34.000	40.000	34.000	32.000
Løjt-Skovby	18.700	38.000	30.000	30.000
Rinkenæs	25.000	30.000	30.000	25.000
Padborg	24.000	38.000	35.000	30.000
Østerterp	19.000	26.000	26.000	26.000
Vesterterp	19.000	23.000	23.000	23.000
Kværø	20.000	30.000	30.000	30.000
<i>Søndre Vilstrup</i>	Ukendt	Ukendt	Ikke vurderet	35.000

*) Tallene i de første 3 kolonner stammer fra brev af 24.2.1949 fra 14-april udvalget til Kommissarius. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler. Tallene i sidste kolonne stammer fra samme arkiv, breve af 12.5.1949, 7.6.1949, 1.7.1949 og 10.9.1949 fra finansministeriet til dr. Reuter.

og som ikke tidligere havde været udbetalt, nu kom skolerne til gode, og ikke som tidligere foreslået, blev afskrevet på Revisionsudvalgets krav.¹⁰⁴

Striden om de tyske privatskoler i Sønderjylland var et bredt debatteret emne i Sydslesvig, hvor det danske mindretals skolevæsen, som ovenfor beskrevet, ekspanderede voldsomt i samme periode. De britiske besættelsesmyndigheder i Tyskland og derigennem Foreign Office havde flere henvendelser og forespørgsler om skoleforholdene for det tyske mindretal, som hver gang blev afvist af det danske udenrigsministerium med en overdreven positiv fremstilling af de faktiske forhold. Englænderne var dog ikke overbeviste, og klarest kom det til udtryk i

¹⁰⁴ Anført af Flemming Hvidberg i referat fra Folketinget 15.2.1952.

et brev fra den britiske højkommisær, Brian Robertson, til chefen for den danske militærmission i Berlin, minister Erik Biering. Robertson angav brevet som uofficielt, men skrevet ud fra "my personal desire to see a betterment of relations on the Danish/German frontier." I brevet skrev han: "All German municipal schools have been closed down and will not reopen. All German private school buildings were confiscated, but thirteen have been given back and four private schools received State grants last year. Therefore, today, for German-speaking children there are four private schools available, capable I presume of giving instruction to about 300 pupils, whereas in 1945 there was a total of eighty-nine schools giving instruction to 4.000 pupils. If this is wrong I should very much like to be corrected. Of course I do fully appreciate that the Germans behaved thoroughly badly during the occupation. However, it has always seemed to me to be a hard doctrine that the sins of the fathers should be visited on the children."¹⁰⁵

Robertson havde faktisk forstået det korrekt, men bedre tider var som nævnt på vej.

I 1950 indledte skoleforeningerne en omprioritering af de 13 skolebygninger med kreditforeningslån som 1. prioritet. I de 10 skoler, hvor kommissarius havde pant, kunne kreditforeningslånet bruges til en delvis afbetaling på Kommissarius pantebrev, dog i Sdr. Vilstrup fik man afbetalt hele pantegælden til Kommissarius. I de 9 andre skoler var der kun tale om en mindre nedsættelse af pantebrevsgælden til Kommissarius.¹⁰⁶ Tilbuddet om tilbagekøb af de 13 skoler på favorable vilkår var det bedste regeringen var i stand til at gennemføre, men det tyske mindretal følte sig fortsat dårligt behandlet og var derfor fodslæbende i opfyldelsen af betingelserne for tilbagekøbet, nemlig en endelig omprioritering, som i virkelighedens verden formentlig aldrig fandt sted. I 1951 fandt skoleforeningerne vejen til at forskyde denne omprioritering ved at indgive ansøgning om dispensation for konfiskation af Kommissarius' pantebrev til det i henhold til konfiskationsloven nedsatte Dispensationsnævn.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Brev af 23.11.1949 fra Brian Robertson til Erik Biering. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72, Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

¹⁰⁶ Redegørelse af 13.5.1952 fra Dispensationsnævnet. Rigsarkivet, Handelsministeriet, arkivnr. 0015, journalsager 1909-1971 (HA), j.nr. 127-1-55 Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

¹⁰⁷ Ansøgning af 6.7.1951 fra lrs. Sophus Erichsen til handelsministeriet. HA, j.nr. 127-1-55 Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

Med hensyn til det meget store tilbagebetalingskrav, 993.175 kr., som Revisionsudvalget havde pålagt Sankt Petri skole, er med den ovennævnte kassation af finansministeriets journalsager alle overvejelser om dette kravs opfyldelse forsvundet fra finansministeriets arkiv. Men at der i regeringen var opbakning til at videreføre skolen trods Revisionsudvalgets afgørelse, ses af referatet af ministermødet den 3. februar 1949, hvor finansminister H.C. Hansen fik regeringens tilsagn til at eftergive skolen beløbet, og i skolens historie er denne positive særbehandling fra regeringens side nævnt, så at det kan ses, hvordan det i praksis skete.¹⁰⁸ I brev af 9. juli 1949 meddelte finansministeriet skolen, at finansudvalget havde tilsluttet sig den ordning, at Revisionsudvalgets krav kunne tilgodeses ved, at der på skolebygningen udstedtes et rente- og afdragsfrit pantebrev til staten svarende til forskellen mellem de prioritetslån, der allerede var i bygningen og værdien af bygningen. Det realiseredes ved, at staten overtog et pantebrev i skolebygningen på 161.000 kr. og dermed var skolen reddet. Et lavmål på 78 elever i 1948 blev i de følgende år vendt til en støt fremgang i elevtal til i dag med ca. 500 elever. Den 13. marts 1959 fik skolen igen tilladelse til, at 50 % af undervisningssproget var på tysk, 50 % på dansk, og i 2011 genopstod gymnasieafdelingen.

Ophævelse af de særlige tilsynsregler for de tyske privatskoler i Sønderjylland

Allerede i oktober 1949 forsøgte Hartvig Frisch at overbevise sine ministerkolleger om, at de strengere tilsynsregler, der gjaldt for de tyske privatskoler i Sønderjylland ifølge lov nr. 412 af 12. juli 1946, skulle ophæves.¹⁰⁹ Et af kravene i loven var, at lærerne skulle godkendes inden ansættelsen, og godkendelse skulle ske gennem skoledirektionerne, og da skoledirektionerne i 1949 benyttede deres magt til at afvise de fleste af de lærere, der søgte ansættelse i de tyske privatskoler, en afvisning som også ramte ustraffede lærere, blev det medvirkende til, at man fra politisk hold indså nødvendigheden af at ændre særloven for de tyske privatskoler.¹¹⁰

¹⁰⁸ ABAMØ og Lehmann 1975, s. 244.

¹⁰⁹ Brev af 18.10.1949 fra Hartvig Frisch til Gustav Rasmussen. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

¹¹⁰ I Sønderjylland var der 4 Skoledirektioner, svarende til antal amter. Medlemmerne var amtsskolekonsulenten (forretningsfører), amtmanden (formand) og et medlem udpeget af det amtslige skoleråd. Nørr 2003, s. 95-97. Referat af møde i udenrigspolitisk nævn 27.10.1949. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

Men Hartvig Frisch døde i februar 1950, og hans efterfølger, Julius Bomholt, var langt mere forsigtig i dette spørgsmål. Først den nye konservative undervisningsminister, Flemming Hvidberg, som tiltrådte i Erik Eriksen-regeringen i november 1950 tog sagen op igen. Flemming Hvidberg havde som nævnt været medlem af den sønderjyske skolekommission, og allerede dengang hørte han til den moderate mindretalsgruppe.

I september 1951 kom Flemming Hvidberg og resten af regeringen i stormvejr, udløst både fra det tyske mindretal, fra Landesregeringen i Kiel, og fra Bonn-regeringen, da det tyske mindretal søgte om tilladelse til at bygge 6 nye skoler for i alt 1,29 mill. kr., og dette blev afslået under henvisning til, at der var mangel på byggematerialer i Danmark, samtidig med at den danske stat finansierede et omfattende skolebyggeri i Sydslesvig.¹¹¹ Ved samme lejlighed tog man fra tysk side så også lov nr. 412 af 12. juli 1946 om det skærpede tilsyn med tyske privatskoler op over for regeringen. Regeringen var lydhor, for i det sidstnævnte spørgsmål, havde Hvidberg allerede i juni 1951 luftet tanken om at ophæve det skærpede tilsyn.¹¹² Resten af regeringen var indforstået, og statsminister Erik Eriksen kunne derfor i sin åbningstale i Folketinget i oktober 1951 meddele, at lov nr. 412 skulle ændres, således at tilsynet stort set blev som for de øvrige friskoler. 15. februar 1952 fremsatte Flemming Hvidberg så lovforslaget og dette blev vedtaget som lov nr. 214 af 7. juni 1952. De tyske privatskoler havde efter denne lov dog stadig ikke eksamensret. Med hensyn til at give tilladelse til brug af de for landet knappe byggematerialer til skolebyggeri, kunne undervisningsministeren allerede i november 1951 meddele, at der ekstraordinært var givet tilladelse til køb af for 500.000 kr. byggematerialer til bygning af 2 landsbyskoler og påbegyndelse af 1 købstadsskole til det tyske mindretal.¹¹³ Dette må siges at være et ekstraordinær stort beløb, idet værdien af byggematerialer, der som ordinær tilladelse var givet til skolebygninger i hele landet, var sat til 800.000 kr., hvoraf kun én friskole havde fået lov til køb af materialer. Året efter bevilgedes tilladelse til færdiggørelsen af

¹¹¹ Diverse avisartikler og interne skrivelser i UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele. Pk. IX fra 1.1.51 – 10.12.56

¹¹² Pro Memoria af 6.11.1951 af udenrigsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele. Pk. IX fra 1.1.51 – 10.12.56

¹¹³ Brev af 28.11.1951 fra Flemming Hvidberg til Nils Svenningsen. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele. Pk. IX fra 1.1.51 – 10.12.56

købstadsskolen og køb af byggematerialer til yderligere 3 skoler til det tyske mindretal for i alt 865.000 kr.¹¹⁴

Eksamensrettens genindførelse i de tyske privatskoler i Sønderjylland

Et tilbageværende ankepunkt fra tysk side, både nord og syd for grænsen, var den manglende eksamensret for de private tyske skoler. Men fra dansk side blev det indtil årsskiftet 1954/55 afvist at indlede drøftelser om dette.

Ved Landtags-valget i Slesvig-Holsten 12. september 1954 kom partiet for det danske mindretal i Sydslesvig, den sydslesvigske vælgerforening, SSV, under spærregrænsen på 5 % og mistede dermed sin repræsentation ved Landtag i Kiel.¹¹⁵ Dermed var grundlaget for en overenskomst mellem Tyskland og Danmark opstået – spærregrænsens ophævelse for SSV i Landtag mod eksamensret i de tyske privatskoler i Sønderjylland.

Den 19. oktober 1954 stillede den socialdemokratiske fraktion i Forbundsagen i Bonn spørgsmål til forbundsregeringen om dens stilling til, at det danske mindretal ved 5 %-spærregrænsen var blevet udelukket fra repræsentation i Landtag i Kiel. Samme dag behandlede Folketinget spørgsmålet om Danmarks stilling til Tysklands optagelse i Nato, og dermed indledtes den senere ofte fremhævede forbindelse mellem Vesttysklands Nato-medlemskab og ophævelsen af 5 % grænsen for SSV. Få dage senere på det Nato-møde, hvor Vesttysklands optagelse skulle drøftes, mødtes Konrad Adenauer og H.C. Hansen, hvor udenrigsministeren nævnte problemet med spærregrænsen, og Adenauer indvilligede i at hjælpe med ophævelsen af denne, som en gestus overfor Danmark. Det er selvfølgelig udelukket, at Danmark i 1955 havde politisk magt til at hindre Vesttysklands optagelse i Nato; men Adenauer havde brug for moralsk støtte blandt tidligere besatte lande, og H.C. Hansen havde brug for tyske indrømmelser af hensyn til den danske opinion. Så begge vandt ved aftalen, hvor Adenauer havde den politiske magt til at bringe CDU, det regeringsbærende parti i Kiel, til forhandlingsbordet for at ændre 5 % spærregrænsen, og H.C. Hansen havde den politiske tæft til at sælge den senere København-Bonn-erklæring, som en unik mindretalsaftale til speciel gavn for det danske mindretal i Sydslesvig.

¹¹⁴ Brev af 21.8.1952 fra undervisningsministeriet til udenrigsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele. Pk. IX fra 1.1.51 – 10.12.56.

¹¹⁵ Oplysningerne i det følgende om København-Bonn-erklæringerne stammer fra Troels Fink: *Forhandlingerne mellem Danmark og Tyskland i 1955 om de slesvigske mindretal*, 2001.

Inden de endelige regeringsforhandlinger om det, der senere blev kendt som København-Bonn-erklæringerne, blev indledt i februar 1955, havde den konservative folketingsmand Karl Bøgholm et møde 5. januar 1955 med medlem af Bundestag for CDU, Will Rasner.¹¹⁶ Resultatet af dette møde nedskrev han i en underhåndsredegørelse af 12. januar 1955 til det danske udenrigsministerium, og en af de danske indrømmelser, tyskerne ønskede, var eksamensrettens genindførelse for de tyske privatskoler. Dette krav var muligvis inden redegørelsens aflevering til udenrigsministeriet lækket til den danske regering, for undervisningsminister Julius Bomholt havde ved en tale i Tønder den 6. januar 1955 omtalt eksamensretten, formentlig som en forhåndsinformation til sønderjyderne for at afværge alt for stor overraskelse og negativ indstilling lokalt.¹¹⁷ Ifølge talepapiret skulle han have sagt: "Eksamensskolen er jo imidlertid blevet en integrerende del af den almindelige danske folkeskole, og hvis jeg her må tale helt for egen regning, vil jeg gerne sige, at jeg har vanskeligt ved at se, at der skulle være noget afgørende til hinder for, at man gav mindretallets skoler den eksamensret, som de er interesseret i at opnå." Og dermed ville Bomholt tydeligt have givet til kende, at sådan ønskede regeringen det. Men Bomholt fik øjensynligt betænkeligheder, for på mødet ændrede han sidste del af sætningen til: "... , at jeg har vanskeligt ved at se, at der skulle være noget afgørende til hinder for, at man – såfremt befolkningen hernede er indforstået med det og forholdene som helhed taler for det, tager tanken om at give mindretallets skoler den eksamensret, som de er interesseret i at opnå, op til overvejelse." Problemet var, at en del af befolkningen "hernede," der ytrede sig mest højlydt, ikke var indforstået, og dermed frasagde Bomholt sig sin politiske ret til at ændre forholdene.

Men regeringen, og især stats- og udenrigsminister H.C. Hansen, ville det anderledes, og ved København-Bonn erklæringernes stadfæstelse, blev den danske indrømmelse, at de tyske privatskoler i Sønderjylland fik eksamensret, og den tyske hoved-indrømmelse, at spærregrænser for SSV blev ophævet. Ikke alle var enige med H.C. Hansen i eksamensrettens indførelse, og specielt i Sønderjylland var modstanden massiv, som det også angives hos Troels Fink: "I den danske befolkning i Nordslesvig kom nogen utilfredshed til orde, ... og især fordi der var

¹¹⁶ Redegørelse af 12.1.1955 fra folketingsmand K. Bøgholm til det danske udenrigsministerium. Fink 2001, s. 99.

¹¹⁷ Brev af 10.1.1955 fra undervisningsministeriet til udenrigsministeriet. Intet j.nr. fra undervisningsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.a/46-72 Skoleforhold i Sønderjydske landsdele.

uvilje mod at give tyske mindretalsskoler adgang til at afholde anerkendte danske eksaminer.”¹¹⁸ Ved Folketingets behandling af loven om ophævelse af loven om forbud mod tyske eksamensskoler, indsendte følgende foreninger, De sønderjyske danske samfund, Sønderjysk skoleforening, Sprogforeningen, Sønderjysk Idrætsforening, og De danske ungdomsforeninger, protestskrivelser til Folketinget.¹¹⁹ Men loven blev gennemført med alle partiers tilslutning undtagen kommunisterne og den radikale Ingeborg Refslund Thomsen, gift med amtmand Kresten Refslund Thomsen, som stemte imod.

Ved lov nr. 165 af 24. maj 1955 ophævedes endelig “lov nr. 412 af 12. juli 1946 om private tysksprogede skoler, tysksproget hjemmeundervisning m.m. i de sønderjyske landsdele,” og dermed fik de tyske privatskoler eksamensret på linje med andre danske privatskoler.

I 1959 åbnede det tyske gymnasium i Aabenraa.

Den økonomiske slutopgørelse om de 13 overtagne tyske skoler i Sønderjylland

Som nævnt ovenfor indgav skoleforeningerne i 1951 ansøgning til Dispensationsnævnet om dispensation for konfiskation af pantebrevene i de 10 tyske skoler, som skoleforeningerne dette år “tilbagekøbte.”¹²⁰

Dispensationsnævnet skulle indstille til handelsministeriet, hvorvidt dispensation burde gives, og handelsministeriet, som havde den endelige afgørelse, fulgte normalt Dispensationsnævnets afgørelser. Mens Dispensationsnævnet vurderede sagen og inden afgørelse fra handelsministeriet forelå, lå sagen “død” hos Kommissarius. I denne sag synes afgørelsen at have været holdt i et limbo, hvor Dispensationsnævnet tøvede med en afgørelse, formentlig efter et vink fra handelsministeriet. Først i januar 1955 forelå en indstilling fra Dispensationsnævnet til handelsministeriet, hvor man henstillede afslag på dispensation.¹²¹ Handelsministeriet vurderede sagen som politisk problematisk, blandt andet under hensyn til de forventede negative følger for de danske skoler i Sydslesvig, og først efter yderligere et halvt år sendte de i august 1955

¹¹⁸ Fink 2001, s. 62.

¹¹⁹ *Rigsdagstidende*, 28.4.1955, spalte 4205-4207.

¹²⁰ Som tidligere anført havde kommissarius ikke konfiskeret pantebreve i 3 af de tilbagekøbte skolebygninger

¹²¹ Brev af 11.1.1955 fra Kommissarius til handelsministeriet. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185 Udvalget vedr. de tyske privatskoler

Tabel 5: Private tyske skoler og elevtal i Sønderjylland *)

Årstal	Antal skoler	Antal elever
1947	5	214
1949	5	315
1950	18	629
1951	25	825
1952	25	884
1953	27	886
1954	28	911
1955	29	962
1956	30	1.039
1958	30	1.219

*) Biehl 1960, s. 32, 63 og 125. Hansen 1937, s. 229. Fr. Christensen: Stand und gesetzliche Grundlagen der deutschen Schule Nordschleswig. *Deutscher Volkskalender Nordschleswig*, 30, 1956. s. 89.

sagen videre til en udtalelse i undervisningsministeriet.¹²² I november 1955 meddelte undervisningsministeriet uden nærmere begrundelser, at de ikke ville anbefale dispensation, og så lå beslutningen igen hos handelsministeriet.¹²³ Men dispensationssagen havde i mellemtiden været rejst i Folketinget af det tyske mindretals repræsentant i forbindelse med Folketingets åbning i oktober 1955, og i den forbindelse havde statsminister H.C. Hansen stillet i udsigt, at spørgsmålet ville blive overvejet.¹²⁴ Dermed var sagen nået op på ministerplan, og i fortsættelse heraf foreslog handelsminister Lis Groes i et privat underhåndsbrev til H.C. Han-

¹²² Påtegning af 24.8.1955 af kontorchef Backhaus, handelsministeriet, på notat af 31.5.1955 fra handelsministeriet. HA, j.nr. 127-1-55 Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

¹²³ Brev af 4.11.1955 fra Bomholt til handelsministeriet. HA, j.nr. 127-1-55 Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

¹²⁴ Notat af 23.11.1955 af handelsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig.

sen, at sagen blev taget op i regeringen.¹²⁵ Dette skete dog ikke, hvilket muligvis kan hænge sammen med det politiske røre eksamensrettens indførelse ½ år tidligere havde afstedkommet, kombineret med, at ikke alene de tyske skoler, men mange andre bygninger tilhørende det tyske mindretal havde haft lignende pantebreve, som var blevet konfiskeret af Kommissarius. En dispensation for skolernes pantebreve ville medføre dispensation for andre institutioners pantebreve, og det slagsmål var regeringen nok ikke parat til at tage. I stedet besvarede H.C. Hansen, som udenrigsminister, henvendelsen med, at der "ikke ud fra grænsepolitiske hensyn ses tilstrækkelig anledning for udenrigsministeriet til at anbefale, at andragendet imødekommes."¹²⁶ Ud fra kildematerialet vurderer jeg, at H.C. Hansen formentlig mente – af hensyn til det danske mindretal i Sydslesvig. Dermed kunne handelsministeriet efter fem års forløb afslutte sagen med et afslag på dispensationsansøgningen den 31. maj 1956.¹²⁷

Det gik dog ikke stille af i den tyske presse syd og nord for grænsen, især ikke da afslaget samtidig omfattede 6 bygninger i Sønderjylland, ejet af Wohlfahrts- und Schulverein, Flensborg, og anvendt til kulturelle formål for det tyske mindretal. Handelsministeriets afgørelser kunne ankes, og sagen skulle så igen prøves i Dispensationsnævnet. Så længe anken behandlede, lå sagen igen "død" hos Kommissarius. Den 3. august 1956 ankede Deutscher Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig e.V., som stod som arvtager til de 6 beslaglagte bygninger, afgørelsen, og dermed var hele den pågældende dispensationssag, inklusiv pantebrevene i de 10 skolebygninger, atter under behandling i Dispensationsnævnet, og dermed igen indtil videre henlagt hos Kommissarius.¹²⁸ På den måde lammede skoleforeningen Kommissarius, og i finansministeriet synes sagen ligeledes at have ligget urørt, men årsagen hertil kan ikke længere efterspores på grund af det manglende arkivmateriale.

¹²⁵ Brev af 12.12.1955 fra Lis Groes til H.C. Hansen. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig.

¹²⁶ Brev af 7.5.1956 fra H.C. Hansen til handelsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig.

¹²⁷ Brev f 31.5.1956 fra handelsministeriet til lrs. Sophus Erichsen. UM, j.nr. 7.x.9.u Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig.

¹²⁸ Brev af 3.8.1956 fra Deutscher Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig e.V. til handelsministeriet. HA, j.nr. 127-1-55, Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

På samme tid ansøgte nu også Deutscher Schul- und Sprachverein om dispensation for tilsvarende pantebreve, konfiskeret af Kommissarius, i 16 andre skolebygninger, som for længst var solgt videre af finansministeriet eller Kommissarius efter tvangsauktion foranstaltet af disse to statsinstitutioner.¹²⁹ Selvom Dispensationsnævnet hurtigt gav afslag, var sagen dog så politisk ømtålelig, at den cirkulerede mellem handelsminister Lis Groes og udenrigsminister H.C. Hansen i over et år, inden den endelige afgørelse faldt med handelsministeriets afslag af 2. september 1957 for de 16 ikke-tilbagegivne skolebygninger.¹³⁰

I november 1957, hvor der var tegn på en forestående afvikling af kommissariatet for konfiskation af tysk og japansk ejendom og for Dispensationsnævnet, fandt man sagen med de 9 tilbagekøbte skoler med tyske pantebreve frem igen (pantebrevet i Sdr. Vilstrup skolebygning var som tidligere anført indløst), og selv om man stadig ikke kunne kræve pantebrevene indløst på grund af den uafsluttede dispensationssag, forlangte man nu renterne på pantebrevene betalt fra overtagelsesdatoen i 1949.¹³¹ Men svaret fra skoleforeningerne var afvisende, idet man henviste til en landsretsdom, som var gået Kommissarius imod, da denne ville kræve renter for pantebreve af samme slags som i skolerne, men i andre af mindretallets bygninger i Sønderjylland.¹³² Dommen i denne sag lød på, at Kommissarius ikke havde krav på renter, da der aldrig tidligere havde været betalt renter på disse pantebreve. Heroverfor hævdede Kommissarius, at sagen med de 9 skoler var helt anderledes, idet der ved aftalen i 1949, hvor skolebygningernes overtagelse havde været forhandlet, var regnet med, at der fra denne dato skulle betales renter på pantebrevene. Spørgsmålet om denne rentebetaling blev ikke løst før kommissariatet blev nedlagt, og skoleforeningerne betalte aldrig renter til Kommissarius. Om de gjorde det senere til finansministeriet vides ikke. I 1959 blev konfiskationsloven ophævet og umiddelbart inden denne ophævelse trådte i kraft, indsendte skoleforeningerne fornyet ansøgning om dispensation for pantebrevene i de 10 skolebygninger,

¹²⁹ Notat af 31.10.1956 af kontorchef Paul Fischer, udenrigsministeriet. UM, j.nr. 7.x.9.u. Beslaglæggelse af de tyske mindretalsskoler i Nordslesvig.

¹³⁰ HA, j.nr. 127-1-55, Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

¹³¹ Brev af 15.11.1957 fra Kommissarius til sagførererne Erichsen og Meyer. KA, Journalsager (D-sager), D-sag 185, Udvalget vedr. de tyske privatskoler

¹³² Dom af 19.10.1950 ved Vestre Landsret. V.L. nr. 2931/1948

der var tilbagekøbt, og i 16 skoler, der var solgt på tvangsauktion.¹³³ Dispensationsnævnet afgjorde sagen hurtigt med et afslag for begge slags pantebreve, men handelsministeriet tøvede, og igen endte sagen på statsminister H.C. Hansens bord. Først efter dennes død, ved et møde 4. oktober 1961, hvor bl.a. handelsministeren, justitsministeren og finansministeren deltog for at afklare de sidste principielle spørgsmål omkring uafklarede konfiskationssager, blev det besluttet, at skolerne fik afslag på dispensation. Kommissarius fik ordre om at oversende finansministeriet pantebrevene fra de 9 tilbagegivne skoler, hvor han stadig havde pantebreve, idet følgende er skrevet i mødereferatet fra 4. oktober 1961: "Med hensyn til spørgsmålet om inkasseringen af statens tilgodehavender i henhold til de nævnte pantebreve blev det aftalt, at disse oversendes til finansministeriet, der vil foretage det videre fornødne og bedømme spørgsmålet om pantebrevenes betaling i lyset af eventuelt foreliggende oplysninger om skolernes økonomiske stilling."¹³⁴

Afslaget på dispensation til de 16 skoleforeninger med pantebreve i bygninger, der for længst var realiseret, de 9 skoleforeninger, hvor Kommissarius stadig havde pantebreve i bygningerne og den ene skoleforening, som havde indløst Kommissarius pantebrev, blev sendt den 20. december 1961.

I juli 1962 blev alle Kommissarius' pantebreve oversendt til finansministeriet.

I Kommissarius samlede regnskaber for hver af de 9 skoler kan kun ses, at pantebrevene, hvis pålydende værdi uden renter var ca. 121.000 kr., er fratrukket i regnskabet pr. 26. februar 1962 og ingen tilsvarende indbetaling fra finansministeriet er sket. Umiddelbart ser det altså ikke ud til, at pantebrevene er blevet indløst.

Hvordan finansministeriet afregnede med de 9 skoleforeninger, hvor Kommissarius og finansministeriet havde pantebreve i bygningerne og for de 4 skoleforeninger, hvor alene finansministeriet havde pantebreve i bygningerne, vides ikke, da arkivmaterialet som ovenfor anført er kasseret.

Måske blev den endelige løsning svarende til den, der var fastsat for Sankt Petri skole – et pantebrev i skolebygningen rente- og afdragsfrit

¹³³ Brev af 26.8.1959 fra advokat Henning Meyer til handelsministeriet. HA, j.nr. 127-1-55. Deutsche Grenzverein für Kulturarbeit im Landesteil Schleswig – fritagelse for konfiskation

¹³⁴ Mødereferat af møde 4.10.1961 af handelsministeriet. UM, j.nr. 87.x.12.a, pakke VI

– men det kan formentlig kun opklares, hvis korrespondancen fra finansministeriet dukker op i et eller andet arkiv.

Mit overordnede indtryk af sagen er, at H.C. Hansen trænerede sagen så længe som overhovedet muligt, enten fordi han ikke kunne finde en tilfredsstillende løsning eller for at udskyde afgørelsen til en fremtid, hvor stemningen mod det tyske mindretal var mildnet.

Samtidens informationsniveau

Spørgsmålet om de tyske skoler i Sønderjylland var et varmt emne i datidens aviser, mens Sankt Petris skole stort set undgik denne eksponering.

Hver gang Rigsdagen diskuterede de sønderjyske skolars forhold, var avisdækningen massiv og avisernes meninger forudsigelige og uforanderlige over årene. På den ene side stod Der Nordschleswiger – det tyske mindretals avis – som var helt på mindretallets side, og hvis oplysninger om faktuelle forhold stort set altid var korrekte. På den anden side stod den dansk-nationale Aabenraa-avis Hejmdal, hvis stærkt farvede og tendentiøse artikler blev gengivet af en del andre danske aviser næsten ordret. F.eks. var overskriften 16. december 1946 “De tyske Skoler fik 4,6 mill. fra Clearing Kontoen. Pengene blev afhentet i det tyske Gesandtskab og transporteret i store Kufferter til Sønderjylland,” mens sandheden var, at beløbet, som dokumenteret i denne artikel, var langt mindre, og at de sædvanlige driftstilskud til skolerne på ca. 65.000 kr. om måneden blev overført fra Landmandsbanken i København til konsulatet i Aabenraa med en ganske ordinær check.¹³⁵ De fleste danske aviser, også store hovedstadsaviser, var ret lemfældige med sandheden, eksempler er gengivet ovenfor, og de var for den hårde kurs over for de tyske skoler. En enkelt dansk avis, Politiken, skiller sig markant ud ved at prøve at fremstille sagen mere nøgternt og korrekt og med forståelse for det tyske mindretal.¹³⁶ En særlig stilling indtog den socialdemokratiske avis, Sønderjyden, hvor Frede Nielsen var redaktør, samtidig med at han var en vigtig deltager i det politiske spil omkring skolerne. Avisens linje over for skolerne var som forventet hård, men faktuelle oplysninger var stort set rigtige, ligesom avisen gav spalteplads til Frede Niensens forgænger som socialdemokratisk folketingsmand, I.P. Nielsen. Denne forfægtede, som den mest markante danske politiker i den offentlige

¹³⁵ Politirapport af 1.3.1947 fra Aabenraa politi. RUTS, pakke 451, Samlemappe.

¹³⁶ Bl.a. leder i *Politiken* 19.11.1946

debat, Danmarks moralske og folkeretlige forpligtelse til at opretholde de tyske skoler for mindretallet.¹³⁷

Mediernes dækning af sagen om de tyske skoler var således problematisk og det må derfor formodes at offentligheden, hvis vigtigste kilde var aviserne, var dårligt orienteret om de faktuelle forhold.

Mere uforståelig er politikere og ministerielle embedsmænds manglende viden om Revisionsudvalgets og administrator Nis Erichsens manglende vilje til at lade det tyske mindretal bruge de beslaglagte tyske skolebygninger, hvorved sidstnævnte handlede i direkte modstrid med såvel borgerlige som socialdemokratiske regeringers intentioner.

Centraladministrationens og regeringens problem med at styre selvstændige statslige organisationer, såkaldte direktorater, nævn og udvalg, er et velkendt problem i politologien, og Revisionsudvalgets ageren i denne sag kan ses som en klassisk dissonans, hvor udvalget handler på trods af ordrer fra og uden tilstrækkelig tilbagemelding til de ansvarlige myndigheder.¹³⁸ Årsagen hertil giver kilderne ikke svar på, men i hvert fald hos Revisionsudvalgets praktiske leder, Kjeld Gleerup, fornemmes en vis personlig higen efter revanche for besættelsestidens ydmygelser ved at gennemføre en hård kurs mod det tyske mindretal, strækkende den eksisterende lovgivning til det yderste. I modsætning hertil viser ministrenes afgørende rolle i Dispensationsnævnets sagsbehandling den politiske indflydelse, der var på dette nævns afgørelser.

Konklusion

I sommeren 1945 var forholdene omkring de tyske skoler konfliktfyldte. I den almene befolkning, i embedsstanden og hos politikerne var der en massiv stemning mod alt tysk, idet tysk og nazistisk indstilling opfattedes som synonyme. De mere moderate stemmer, som indtog en mere nuanceret holdning, tav, formentlig for ikke at blive erklæret for "tyskvenlig," som var et stigmata, som få i 1945 ønskede at bære

Politikerne stilede i 1945 mod en lukning af de kommunale tyske skoler og et skærpet tilsyn med de private tyske skoler, men ikke en lukning af disse. Det kom derfor tilsyneladende som en overraskelse for dem, at en anden lovgivning, som ikke havde haft til formål at inddrage skolerne, konfiskationsloven og tilbagebetalingsloven, ramte de private skoler så hårdt, at de var tæt på at lukke. Det ville kræve en

¹³⁷ Bl.a. i *Sønderjyden* 14.11.1946

¹³⁸ Se bl.a. Neuhold 2013

aktiv indsats fra regeringens side at redde skolerne ved at manøvrere de embedsmandsstyrede udvalg, der håndhævede konfiskations- og tilbagebetalingslovene, i en anden retning end den, de var slået ind på. Det var der ingen i Knud Kristensen-regeringen, der var villig til, og derfor blev podiet overvejende overladt til rigsdagsmedlemmer fra Sønderjylland og sønderjyske lokalpolitikere og skolefolk, som ikke ønskede en genetablering af tyske skoler.

Først med den socialdemokratiske regering i 1947 skiftede sporet. Her var det især undervisningsminister Hartvig Frisch og finansminister H.C. Hansen, der aktivt gik ind for en redning af 13 af privatskolerne i Sønderjylland og Sankt Petri skole. Hartvig Frisch handlede klart ud fra egen overbevisning om de tyske skolars ret til fortsat at bestå i det danske skolesystem, og lod sig ikke sætte på plads af en stærk og højt-talende opposition. H.C. Hansens indsats er lige så stor, men mindre kendt i offentligheden. Hans motiv til at løse konfliktspørgsmålet var formentlig respekt for Hartvig Frisch, en grundlæggende indstilling om ligestilling af alle danskere, hvad enten de tilhørte det danske flertal eller det tyske mindretal, og ønsket om forsoning og samarbejde med det nye Tyskland. De spagede økonomiske tiltag, der blev sat i værk for at omgå konfiskation og tilbagebetalingskrav, og som blev sanktioneret af regeringen, skyldes især H.C. Hansen's indsats. Men også den konservative Flemming Hvidberg, som bestred undervisningsministerposten 1950-1953, skal nævnes. Han videreførte den socialdemokratiske regerings intentioner og fjernede de skærpede tilsynsregler for de tyske privatskoler i 1952, ligesom han bevilligede materialer til genopførelse af yderligere tyske privatskoler.

Først med eksamensrettens indførelse ved København-Bonn erklæringen i 1955 fik de tyske privatskoler i Sønderjylland reelt ligestilling med danske privatskoler. Men de 10 år havde kostet dyrt, elevtallet nåede aldrig i nærheden af førkrigstallene.

Kampen for skolerne fulgte ikke strengt partipolitiske linjer. På yderfløjene og med nogenlunde konstant partilinje stod Dansk Samling og kommunisterne som modstandere af tyske skoler og det Radikale Venstre som opretholdere af de tyske skoler. Det parti, der synes at stå mest splittet var socialdemokratiet, som dækkede begge yderfløje og den ubesluttsomme midte, med henholdsvis Frede Nielsen, Hartvig Frisch og Julius Bomholt.

Der er ingen indikationer på, at hensynet til det danske skolevæsen i Sydslesvig, som fik en eksplosionsagtig vækst efter 1945, spillede nogen rolle for beslutningstagerne i efterkrigstiden. I dette spørgsmål havde

danskerne alle odds på deres side, og hverken det danske mindretals repræsentanter eller danske politikere følte sig forpligtet til reciprocitet mellem det tyske mindretals skoler i Sønderjylland og det danske mindretals skoler i Sydslesvig.

SUMMARY

KIRSTEN LYLLOFF: *The Struggle on the German schools in Denmark after 1945*

In 1945 there were 58 private and 31 public German schools in Southern Jutland,¹³⁹ all founded after the reunion of the former German region with Denmark in 1920, and one private German school in Copenhagen founded in 1575.

Since Hitler's seizure of power in 1933 a part of the German minority in Southern Jutland openly opposed the Danish hegemony, demanding return of the region to Germany, and part of the Danish majority feared, as a consequence of Germany's rising power, a German reacquisition of the region, especially after the German occupation of Denmark in 1940. During the occupation 9 new private German schools were built and 10 of the older buildings restored, and the budgets, which always had been partly subsidized from Germany, were raised. Germany's payment to the schools was drawn on the German-Danish clearing account, which at the end of the war showed a huge deficit for the Danes.

With the German surrender 1945 the time was ripe for revenge for the Danish majority, and as a consequence all German schools in Southern Jutland were closed in the summer of 1945.

From January 1946 special classes for German-speaking pupils were established in some of the public schools, but it was no success, partly because of local opposition from the Danish majority, and the classes were suspended in the summer of 1946. The private German schools were allowed to reopen from January 1946, but two other post-war laws, which weren't intended to harm the German schools, in fact closed the schools, as the laws led to the confiscation of the school buildings. The first law resulted in the confiscation of all German property in Denmark. Because mortgages in some of the school buildings were owned by German juridical persons, the Danish custodian for German property seized the mortgages and required them redeemed. The second law intended to force Danish firms, which have had an unreasonable high profit by trading with and servicing the Germans, to repay to the Danish state the excess profit. It meant that the schools were asked to repay all the payments received over the German-Danish clearing account, and as they of course weren't able to do this, the buildings were confiscated as security.

The Danish public school only had the capacity to absorb $\frac{1}{3}$ of the pupils from the German schools, and for that reason a large part of the children from the German

¹³⁹ Private school and public school are defined following US-standards.

minority couldn't attend school until after the summer of 1946, where they were allowed entrance to the public school.

The German school in Copenhagen, Sankt Petri School, wasn't exposed to the same national hatred towards all Germans as the schools in Southern Jutland, even though a considerable part of the pupils were German citizens. The reason was probable, that the school was "less visible" in the Copenhagen environment, than the German schools in Southern Jutland. Sankt Petri School had drawn considerable larger amounts from the German-Danish clearing account than all the German schools in Southern Jutland together, most of it used to build a new prestigious school building in Copenhagen, the rest used to salaries to the teachers.

Sankt Petri School wasn't closed, but managed to hold on with a few pupils and by subordinating to the Danish demand, that teaching and examination were done in Danish.

At last in 1949 the social democratic government was able to push through, that Sankt Petri School's debt to the Danish state was eliminated, and from 1959 the school was again allowed to teach and examine in German. In 1949 too, the government allowed that German private schools in Southern Jutland reacquired 13 school buildings. But pupils were not allowed to pass exams, which were meritorious to further education in Denmark, and they were under strict supervision of the local authorities, – the supervision was eventually lifted in 1952.

In 1955 the Danish Prime Minister H. C. Hansen and the German Chancellor Konrad Adenauer agreed on the Copenhagen-Bonn Declaration, concerning minority-rights on both sides of the German-Danish border. In this agreement German private schools in Southern Jutland were permitted to pass exams to their pupils, giving them right to further education in Denmark.

That was the end of the struggle, equality between German and Danish private schools was a fact. But the struggle had been expensive for the German minority. The number of pupils has never since reached the heights of the period 1920–1945.

Especially the social democrats Hartvig Frisch and H. C. Hansen were at the forefront in reestablishing the German schools, the strongest opposition coming from the political parties, Danmarks Kommunistiske Parti and Dansk Samling. Most of the Danish majority in Southern Jutland and a considerable part of the civil servants were against a reopening of the German schools, but the high ranking civil servants in the ministries followed the intentions of the various governments and did what they were told to do by their ministers, whether they were for or against reopening of German schools.

